

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Vliv aktuálních demografických problémů v ČR na rodinu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Tomáš Jilčík

Vypracoval:
Martin Schmied

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Vliv aktuálních demografických problémů v ČR na rodinu zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Praze dne 31. března 2010

.....

Podpis

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Jilčíkovi za velmi užitečné metodické rady, které mi poskytl při vedení mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své budoucí manželce Adéle za její trpělivost a pomoc v době, kdy jsem svou práci psal.

OBSAH

ÚVOD, CÍL A METODIKA PRÁCE	2
1 VYMEZENÍ DEMOGRAFIE	4
1.1 Základní pojmy	4
1.1.1 Populace	4
1.1.2 Obyvatelstvo	5
2 VYBRANÉ DEMOGRAFICKÉ UKAZATELE A JEJICH VÝVOJ	8
2.1 Struktura obyvatelstva (demografická struktura)	8
2.2 Porodnost a plodnost	12
2.3 Úmrtnost	14
2.4 Měna obyvatelstva	16
2.5 Sňatečnost a rozvodovost	17
3 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PROMĚNY DEMOGRAFICKÉHO CHOVÁNÍ OBYVATELSTVA V ČESKÉ REPUBLICE	20
3.1 Sociálně kulturní vlivy	20
3.2 Sociálně ekonomické vlivy	23
4 RODINA	28
4.1 Rodina jako pojem	28
4.2 Funkce rodiny	29
4.3 Vývoj a změny rodiny v ČR	30
5 EMPIRICKÁ ČÁST	32
5.1 Vymezení metody	32
5.2 Vyhodnocení hypotéz	34
6 ZÁVĚRY	43
ANOTACE	45
SEZNAM LITERATURY	46
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	48
SEZNAM PŘÍLOH	49

ÚVOD, CÍL A METODIKA PRÁCE

Předmětem této práce je popis vlivu aktuálních demografických problémů v České republice na rodinu. Struktura obyvatelstva každé společnosti, věkové složení a počet obyvatel jsou jednak odrazem demografického chování let minulých, ale současně také jedním z určujících faktorů budoucího vývoje. Česká republika od 90. let minulého století prochází razantními změnami v demografickém chování u mladé generace. Tyto změny jsou natolik hmatatelné, že je může pozorovat prakticky každý z nás u svého okolí, svých blízkých... a přesto si je ne všichni a ne dostatečně uvědomujeme.

Tuto práci jsem si vybral právě proto, že je mi téma blízké, sám jsem svobodný a bezdětný třicátník, a pokud se rozhlédnu okolo sebe, mí přátelé a známí jsou na tom obdobně. Naše společnost se v průběhu více než 20 let od sametové revoluce změnila od základu a rodina je jednou z oblastí, do níž se tyto změny promítly značně negativně. V odborné literatuře jsou změny demografického chování označovány různými termíny, ale ať už si zvolíme označení demografická tranzice, demografická revoluce, či úplně jiné označení, obsah bude vždy tentýž – pokles sňatečnosti, zvyšování věku snoubenců, pokles porodnosti, zvyšování věku prvorodiček a prodlužování střední délky života. Jednoduše shrnuto – naše populace se zmenšuje a zároveň stárne. Tento nastolený trend není v celoevropském kontextu ničím výjimečným, obdobná situace je i v ostatních zemích EU, současně je si však třeba uvědomit, že vzniklá situace bude v budoucnu přinášet nemalé ekonomické a sociální problémy, se kterými se bude muset naše společnost vyrovnávat. Radikální obrát k lepšímu nelze v dohledné budoucnosti očekávat, neboť dnešní mladí lidé vyznávají zcela jiné hodnoty než generace jejich rodičů a prarodičů, a s tím souvisí také jejich naprosto odlišný životní styl – dávají přednost studiu, cestování, budování kariéry a volnočasovým aktivitám před tradiční orientací na budování rodiny.

Tato práce si však s ohledem na svůj rozsah neklade za cíl prognózovat budoucí demografický vývoj, ale zejména analyzovat vybrané aspekty vývoje současného.

Domnívám se, že představy současné generace vysokoškolských studentů o jejich vlastní budoucí rodině mohou nastínit, zda je stav rodiny v České republice skutečně tak tristní, jak je prezentováno médií a popsáno v odborné literatuře. Pro empirickou část práce volím právě tuto kohortu, protože mi je nejbližší a zároveň je nejrychleji se rozrůstající skupinou z pohledu třídění obyvatelstva dle vzdělání (což je pozitivní jev).

Tato skupina je současně specifická tím, že tito lidé vždy zakládali rodinu později než jejich vrstevníci, a to vzhledem k délce svého studia.

Cílem této práce je odhalení příčin a důvodů aktuálních demografických problémů a vyhodnocení jejich dopadů na současnou rodinu v České republice.

Práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a empirické části. Východiskem pro empirickou část práce je základní teoretický přehled, zpracovaný v první (teoretické) části práce. Tato je rozdělena do několika dílčích kapitol. První kapitola představuje demografii jako teoreticko-empirickou vědní disciplinu a dále jsou zde objasněny základní demografické pojmy. Druhá kapitola se zabývá dalšími pojmy a ukazateli, které se přímo týkají cíle této práce. Tyto pojmy a ukazatele jsou nejen představeny, ale také doplněny o jejich konkrétní vývoj v období posledních přibližně padesáti let. Vývoj ukazatelů nezahrnuje celou časovou řadu, ale pouze údaje za vybrané roky, které nejuvěrněji zobrazují vývoj tohoto ukazatele. Uvedené údaje jsou následně doplněny o krátký komentář. Třetí kapitola se zabývá faktory, které nejvíce ovlivňují aktuální změny demografického chování obyvatel České republiky. Tyto faktory jsou rozděleny na dvě základní skupiny: sociálně-kulturní a sociálně-ekonomické faktory. Poslední kapitola teoretické části práce představuje rodinu jakožto původní a nejdůležitější společenskou skupinu a instituci s hlavními funkcemi reprodukce, výchovy, socializace a přenosu kulturních vzorů (Petrušek, Winkler 1997). Jsou zde charakterizovány aktuální změny v chápání rodiny v souvislosti se změnami demografického chování obyvatel. Tyto změny výrazně ovlivňují např. další rozvoj sociálních služeb, veřejné infrastruktury či rozvoj bytového fondu. Základní technikou pro zpracování teoretické části práce je studium dokumentů, především odborné literatury, a sekundární analýza dat, které poskytuje Český statistický úřad (dále ČSÚ).

V empirické části práce jsou sledovány představy současné mladé generace vysokoškolských studentů ve věku 20-30 let. Základní metodu pro tuto část práce tvoří kvantitativní sociologické empirické šetření, pro které je využita technika dotazníku. Výsledky šetření jsou analyzovány pomocí dostupných matematických a statistických metod.

1 VYMEZENÍ DEMOGRAFIE

Demografie je označována jako přírodně společenská věda, předmětem jejíhož zkoumání je demografická reprodukce, tj. takové jevy a procesy, které souvisejí s reprodukcí lidských populací. Studium lidských populací se zabývá značné množství vědních oborů, specifikem demografie je zaměření na samotný proces reprodukce. Termínem reprodukce lidských populací rozumíme jejich nepřetržitou obnovu v důsledku procesu rození a vymírání, pro které se též užívá souhrnného označení přirozená měna nebo přirozený pohyb obyvatelstva¹.

Demografii je nejčastěji vymezována jako obor, poznávající zákonitosti a obecné pravidelnosti demografické reprodukce a jejich specifické projevy a podmíněnosti u konkrétních populací, kterými jsou jak biologická podstata demografické reprodukce, tak ekonomické, sociální a případně geografické prostředí. Dalším způsobem vymezení, se kterým se můžeme v odborné literatuře setkat, je charakteristika demografie jako oboru, který zahrnuje do předmětu svého studia nejen proces demografické reprodukce a jeho podmíněnosti, ale i jeho důsledky, které je možné najít v široké oblasti života lidí (Kalibová 2002: 5). V tomto širším pojetí již demografie ztrácí své přesné vymezení a zasahuje do předmětu zkoumání jiných vědních oborů (např. sociologie, geografie, atd.).

1.1 ZÁKLADNÍ POJMY

1.1.1 Populace

Pojmem populace rozumíme soubor jedinců určitého živočišného druhu, žijících a reprodukcujících se na určitém území. Tento pojem má biologické základy a vztahuje se prakticky na všechny živočišné druhy (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998: 24)². Hovoříme-li o populaci lidí jako o jednom z živočišných druhů, jedná se o širší termín než termín obyvatelstvo, tedy skupina osob žijících na určitém území. Jednotlivé lidské

---

¹ Vedle pojmu přirozený pohyb rozlišujeme ještě pojem mechanický pohyb a sociální pohyb. Mechanický pohyb vyjadřuje přemísťování obyvatelstva. Mechanický pohyb lze chápat v širším pojetí jako mobilitu (hybnost), která zahrnuje všechny druhy prostorových pohybů včetně pohybů přechodných, s různou periodicitou a za různým účelem, nebo v užším pojetí jako migraci (stěhování), která zahrnuje prostorové přemísťování osob spojené se změnou bydliště na dobu kratší či delší, resp. trvanou. Rozlišujeme dva druhy migrace – vystěhování (emigrace) a přistěhování (imigrace) (Hudečková, Lošťák, Ševčíková 2006).

Pojem sociální pohyb vyjadřuje změny v sociální struktuře obyvatel, tj. vertikální pohyb napříč sociálními skupinami s různými socioekonomickými charakteristikami.

² Mluvíme tak např. o populaci orlů, lvů, šimpanzů či lidí.

populace v užším pojetí mají zpravidla společný jazyk, kulturu, psychologické založení a mentalitu. Mohou tvořit samostatné etnikum nebo národ, eventuálně též stát³.

V demografii se však častěji užívá termínu obyvatelstvo jako synonyma pro populaci, ačkoli obyvatelstvo daného území může být tvořeno z více populací. Je to z toho důvodu, že statistiky umožňují sledovat počet obyvatel vázaných na určité území a ne na etnikum, resp. národnost.

Vztah termínů populace a obyvatelstvo názorně charakterizuje Koschin (Koschin 2005), který uvádí, že termín populace lze chápat ve dvojitým smyslu. Jednak jako obyvatelstvo určitého území (populace Prahy, populace Francie) a jednak jako skupinu osob, v jejímž rámci dochází k reprodukci (viz výše uvedená definice).

1.1.2 Obyvatelstvo

Termínem obyvatelstvo rozumíme obvykle soubor osob, žijících na určitém území (státu, kraje, okresu, obce, města, apod.). Někdy se překrývá s vymezením pojmu populace, ale v zásadě se obyvatelstvo může skládat z různých populací, etnik nebo národů. Charakter obyvatelstva bývá méně trvalý, sekundární, právě proto, že je svázán s určitým územím více než s typem populace (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998: 24).

Demografická statistika sleduje *stav obyvatelstva* (počet obyvatel k určitému okamžiku), *strukturu obyvatelstva* (podle demografických, sociálně-ekonomických a jiných charakteristik obyvatel nebo nositelů změn) a *pohyb obyvatelstva* (přírůstek počtu obyvatel za sledované období narozením a přistěhováním, úbytek počtu obyvatel za sledované období úmrtím nebo odstěhováním, vzájemnou kompenzaci přírůstku, úbytku a její míru). V demografickém slova smyslu jsou za součást pohybu obyvatelstva považovány také sňatky, rozvody a potraty.

Stav obyvatelstva

Stav obyvatelstva se nejčastěji uvádí jako počáteční, střední nebo koncový (Langhamrová 2002: 7). Počáteční stav obyvatelstva je stav obyvatelstva na daném území na počátku sledovaného období. Je-li tímto obdobím kalendářní rok (v praxi nejčastější případ), rozumí se tímto stavem počet obyvatel k 1. lednu sledovaného roku.

Koncový stav obyvatelstva je analogicky počet obyvatel daného území ke konci

---

³ Potom hovoříme např. o populaci Slováků, Čechů nebo Romů.

sledovaného období (v případě kalendářního roku tedy 31. prosince sledovaného roku ve 24:00). Ani v případě dvou na sebe navazujících sledovaných období nemusí počáteční stav a koncový stav nutně korespondovat, např. pokud vstoupí v platnost legislativní změny, které změní územní uspořádání a tím i počet obyvatel daného území (volně dle Langhamrová 2002).

Střední stav obyvatelstva vyjadřuje počet obyvatel daného území uprostřed sledovaného období. Používá se pro výpočet odvozených ukazatelů demografické statistiky jako obecná míra úmrtnosti, obecná míra porodnosti, obecná míra sňatečnosti, apod. (Langhamrová 2002: 8).

Údaje o stavu obyvatelstva se zjišťují buďto sčítáním lidu nebo soupisem obyvatelstva. V zásadě jde v obou případech o totéž (zjistit údaje o počtu osob, žijících na daném území), ale sčítání lidu představuje náročnější, hlubší a tedy také kvalitnější šetření.

Struktura obyvatelstva

Strukturou obyvatelstva rozumíme složení obyvatelstva podle různých demografických, sociálních, případně geografických či ekonomických kategorií (Langhamrová 2002: 9). V užším (a v demografii častěji užívaném) pojetí je to rozdělení obyvatelstva podle dvou základních biosociálních znaků – podle pohlaví a věku. Struktura obyvatelstva bude podrobněji charakterizována v následující kapitole.

Pohyb obyvatelstva

Pohybem rozumíme události, které přímo souvisí s reprodukcí obyvatelstva. Tyto události můžeme z demografického hlediska dále rozdělit do dvou skupin:

- 1) *přirozená měna obyvatelstva* zahrnuje především dva základní jevy reprodukce, a sice narození a úmrtí, z nichž jsou odvozeny charakteristiky porodnosti a úmrtnosti. Specifický druh úmrtí potom představuje potrat, z něhož se odvozuje potratovost. Dalšími událostmi, zařazovanými do této skupiny,⁴ jsou potom sňatek (sňatečnost) a rozvod (rozvodovost), které ovlivňují porodnost, a nemoc (nemocnost), která zase ovlivňuje úmrtnost.

---

⁴ Kalibová hovoří o tzv. širším pohledu přirozené měny obyvatelstva (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998: 28)

2) *migrace*, která představuje prostorové přemístování osob přes libovolné (zpravidla administrativní) hranice, spojené se změnou bydliště na kratší či delší dobu, příp. natrvalo. Podle směru pohybu migraci dále dělíme na vystěhování (emigraci) a přistěhování (imigraci).⁵

---

⁵ Pro úplnost uvádím ještě termín reemigrace, což je návrat emigranta do vlasti.

2 VYBRANÉ DEMOGRAFICKÉ UKAZATELE A JEJICH VÝVOJ

V této kapitole budou představeny takové ukazatele, které zásadním způsobem determinují demografické chování obyvatelstva, resp. jeho změny. Každý z níže uvedených ukazatelů je doplněn tabulkovým přehledem, který charakterizuje jeho vývoj za vybraná období, a je doplněn stručným komentářem tohoto vývoje. Jednotlivá časová období nejsou v tabulkách 1 - 5 identická, záměrně jsou voleny časové úseky, které nejlépe charakterizují vývoj daného ukazatele, a tyto jsou doplněny o nejaktuálnější údaj, který byl v době zpracování práce dostupný.

2.1 STRUKTURA OBYVATELSTVA (DEMOGRAFICKÁ STRUKTURA)

Jak bylo uvedeno v předcházející kapitole, mezi základní demografické ukazatele patří rozdělení obyvatelstva podle pohlaví a věku.

Pohlaví

Vzájemný poměr pohlaví se vyjadřuje pomocí dvou základních ukazatelů: indexu maskulinity, který představuje poměr počtu mužů k počtu žen v daném souboru obyvatel, resp. indexu feminity, což je zase analogicky poměr počtu žen k počtu mužů. V praxi se nejčastěji pracuje s indexem maskulinity jako poměrem počtu mužů na 1000 žen.

Věk

Členění struktury obyvatelstva podle věku⁶ se provádí rozdělením celkového počtu obyvatel do jednoletých nebo víceletých (obvykle pětiletých skupin), zpravidla odděleně pro muže a ženy. Další používaným způsobem rozdělení je dělení obyvatelstva do třech skupin podle schopnosti reprodukce (Koschin uvádí termín biologické generace), a sice na složku dětskou, rodičovskou neboli reprodukční a prarodičovskou neboli postreprodukční⁷.

Podle zastoupení jednotlivých skupin můžeme prakticky každou populaci rozdělit do třech typů:⁸

---

⁶ Věkem rozumíme věk dokončený, tzn. věk, kterého dotyčná osoba dosáhla o posledních narozeninách.

⁷ Jednotlivé věkové skupiny nejsou jednotně vymezeny, obvykle je dětská složka populace vymezena věkem 0-14 let a liší se hranice mezi reprodukční a postreprodukční věkovou skupinou. V České republice je používáno věkové vymezení: 0-14 let, 15-64 let, 65+ let.

⁸ Takovéto rozdělení obyvatelstva poprvé publikoval švédský demograf Axel Gustav Sunbärg již v roce 1900. Sunbärg si všiml, že v každé populaci tvoří rodičovská složka zhruba 50%, a podle toho, která ze zbývajících dvou složek převládá, rozděлил populaci na regresivní a progresivní. Sundbärg vycházel

U *progresivního typu* populace si můžeme všimnout převažujícího zastoupení dětské složky vzhledem k postreprodukční. Tento model věkové struktury je typický pro rozvojové země, které jsou charakteristické vysokou plodností (široká základna obyvatel ve věku 0-14 let) a současně vysokou úrovní úmrtnosti osob v postreprodukčním věku (špičatý vrchol symbolizující malé zastoupení osob ve věku 50+).

Oproti tomu *stacionární typ* se vyznačuje vyrovnanými podíly zastoupení v dětské a postreprodukční složce, tzn. stabilními počty narozených a zemřelých. Takové populace označujeme jako stagnující neboli stacionární.

Třetím modelem je *regresivní typ*, což je model s početní převahou osob v postreprodukčním věku složky oproti dětské složce. Převaha starších osob nad dětmi signalizuje snižování početního stavu populace v důsledku toho, že umírá více osob, než se narodí dětí. Tento model je charakteristický prakticky pro všechny evropské státy včetně ČR. V praxi se ukazuje, že každá populace prodělá postupnou změnu od progresivního k regresivnímu typu. Tomuto procesu, označovanému jako stárnutí populace, nebo též demografické stárnutí, bude věnován také následující text.

Tabulka č. 1: Věková struktura obyvatel ČR

	Věková skupina (% zastoupení v populaci)		
Rok	0 – 14 let	15 – 64 let	65 a více let
1970	21,2	66,7	12,1
1980	23,5	63,1	13,4
1991	20,6	66,7	12,7
2001	15,9	70,2	13,9
2008	14,1	71,1	14,9
Prognóza⁹			
2020	15,6	64,4	20,1
2030	13,8	63,1	23,1
2040	12,9	60,3	26,8
2050	13,8	55,0	31,1

Zdroj: Vlastní zpracování podle Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2008 – publikace ČSÚ

Z údajů v tabulce je jasně patrný proces proměňování věkové struktury obyvatelstva od konce 20. století, jehož důsledkem je postupné stárnutí české populace.

---

z reprodukčních poměrů na přelomu 19. a 20. století, ovšem protože v současnosti je početní zastoupení osob v reprodukční složce ovlivňováno mnohem více migrací, s původní podobou modelů tak, jak je uvádím i zde, se v praxi již prakticky nelze setkat.

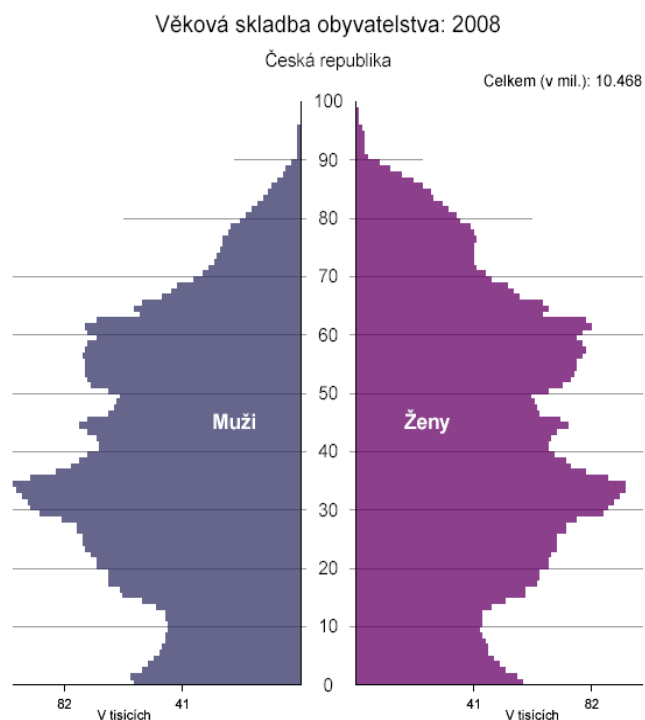
⁹ Prognóza neboli projekce obyvatelstva je ČSÚ zpracovávána ve třech variantách: nízká, střední a vysoká. Vzhledem k tomu, že odchylka nízké nebo vysoké varianty od střední obvykle nepřesahuje 1%, jsou v tabulce uvedeny hodnoty střední varianty projekce.

Období od 80. let minulého století do současnosti (2009) je charakteristické především snižováním počtu obyvatel v dětské složce (tj. ve skupině 0 - 14) let a nepatrným nárůstem složky reprodukční (15-64). Zastoupení osob v seniorské složce do konce minulého století je relativně vyrovnané a začíná mírně stoupat v tomto století. V zastoupení kohorty 0 – 14 let dochází v letech 1991 – 2001 ke skokovému propadu o 4,7%. Jedná se o dopad poklesu porodnosti v souvislosti se změnami reprodukčního chování obyvatelstva, které nastalo jako důsledek společenských změn po listopadu 1989. V roce 2006 převažuje v populaci ČR poprvé složka seniorská nad dětskou.

Zatímco období do současnosti je charakteristické především snižováním podílu dětské složky v populaci, demografické prognózy pro období do roku 2050 předpovídají trvalý nárůst seniorské složky (a to až na dvojnásobek současné hodnoty) na úkor složky reprodukční. Jestliže dojde k naplnění prognózy, tak podíl dětské složky bude nejprve až do r. 2020 mírně stoupat, poté klesat a v důsledku sekundární vlny okolo r. 2050 (kdy děti budou mít osoby, které byly v této skupině okolo r. 2020) bude tento podíl opět mírně stoupat. K mnohem dynamičtějším změnám bude pravděpodobně docházet ve skupině seniorů – trvalý a masivní nárůst jejich zastoupení v populaci mezi lety 2008 a 2020 o 5,2% je prognózován jak s ohledem na další očekávané prodlužování naděje dožití, tak s ohledem na fakt, že se do této skupiny dostanou silné ročníky z období po 2. světové válce. S ohledem na současný vývoj a prognózu můžeme proces stárnutí populace v ČR charakterizovat jako jednoznačně progresivní.

Propojením obou výše uvedených charakteristik (*pohlaví a věku*) získáme koncentrovanou charakteristiku, která se graficky vyjadřuje tzv. stromem života. *Strom života* vzniká spojením dvou histogramů, kdy na levou polovinu se zpravidla vyznačují údaje za mužskou část populace, na pravou potom za ženskou. Svislá osa je tvořena nezávisle proměnnou, tj. věkem, vodorovnou osu tvoří závisle proměnná, tj. počet osob v příslušné věkové kategorii. Pro názornost uvádím graf, který vyjadřuje strukturu obyvatelstva v ČR v roce 2008:

Graf č. 1: Strom života ČR v roce 2008

Zdroj: ČSÚ

Pokud si graf pozorně prohlédneme, je na první pohled patrné, že se jedná o regresivní typ populace. Vrchol grafu je zřetelně širší u žen, což potvrzuje známý fakt, že se ženy obecně dožívají vyššího věku než muži. Pokud budeme pokračovat ve zkoumání grafu směrem dolů (k nižšímu věku), můžeme dále vyčíst nízkou porodnost v období hospodářské krize ve třicátých letech minulého století, která se projevuje nižším počtem osob ve skupině starších 70 let. Na grafu rovněž vidíme, že oproti tomu v průběhu 2. světové války počet narozených pravidelně stoupal, což se může zdát na první pohled překvapivé. Jedním z vysvětlení, které se v odborné literatuře objevují, je teorie, že ve společensky nepříznivých dobách se mezi lidmi posiluje orientace na rodinu. Důvody však mohou být také mnohem pragmatičtější – těhotenství bylo jedním ze způsobů, jak se vyhnout tzv. totálnímu nasazení. Výjimku tvoří malý zářez u osob narozených v roce 1945, kdy se narodilo méně dětí než v předcházejících a následujících letech. Další nepravidelnosti (zářezu) si můžeme povšimnout u skupiny osob narozených v roce 1949, což může být způsobeno jak dopadem nepříznivých politických událostí roku 1948, tak nadprůměrnou porodností v letech předcházejících. Další nepravidelnost grafu je u skupiny osob narozených v letech 1957 – 1958. Tato je

způsobena přijetím zákona o umělém přerušení těhotenství¹⁰. Jeho efekt však pominul poměrně záhy a naopak v souvislosti s pronatalitními opatřeními (1959 – zvýšení přídavků na děti, snížení cen dětského oblečení a obuvi, 1960 – učebnice a školní pomůcky zdarma, 1964 – diferenciacie odchodu žen do důchodu dle počtu dětí, prodloužení mateřské dovolené, atd.) dochází k dočasnému nárůstu porodnosti. Tento jev má pouze krátkodobý charakter - jak z grafu vyplývá, počet osob narozených v letech 1965 – 1968 opět výrazně klesá. Proto je přijata další vlna pronatalitních opatření (1968 - zvýšení přídavků na děti, 1970 – mateřský příspěvek, 1973 – zvýšení přídavků na druhé a další dítě, novomanželské půjčky). Vliv těchto opatření umocňuje fakt, že děti mají silné poválečné ročníky, a dochází proto k výraznému nárůstu porodnosti, který kulminuje v roce 1974. Od tohoto roku již můžeme na grafu sledovat opětovný pokles porodnosti až do roku 1996. Další – velmi mírný – nárůst potom můžeme pozorovat až od roku 2000 (volně dle Koschin 2005).

2.2 PORODNOST A PLODNOST

Porodnost (natalita) neboli rození dětí představuje spolu s úmrtností klíčový ukazatel pro sledování demografické reprodukce. Porodnost je závislá především na plodivosti (fekunditě). Výsledný efekt, vyjádřený počtem narozených dětí označujeme jako plodnost (fertilitu). Počet živě¹¹ narozených dětí na 1000 obyvatel středního stavu, obvykle v ročním vymezení, nazýváme *hrubou* (též *obecnou*) *mírou porodnosti*.

Ukazatel hrubé míry porodnosti můžeme použít pouze ke srovnání populací se stejnou věkovou strukturou, a proto se zpřesňuje tím, že se živě narozené děti vztáhnou pouze ke skupině osob v reprodukčním věku (která je obvykle vymezena 15 – 49 lety). Výsledný ukazatel označujeme jako *míru plodnosti*, která se dále diferencuje podle legitimacy narozených dětí¹² a pohlaví rodičů. V této souvislosti je nejčastěji používaným ukazatelem *obecná míra plodnosti*, která je vyjádřena počtem živě narozených dětí na 1000 žen v reprodukčním věku v daném roce.

---

¹⁰ Zákon č. 68/1957 Sb. ze dne 19. prosince 1957 o umělém přerušení těhotenství.

¹¹ Definice živě narozeného dítěte je stanovena vyhláškou Ministerstva zdravotnictví ČSR č. 11/1988 Sb. Narozením živého dítěte se podle §2 této vyhlášky rozumí jeho úplné vypuzení nebo vynětí z těla matčina, jestliže dítě projevuje alespoň jednu ze známek života (dech nebo akce srdeční nebo pulsace pupečníku nebo aktivní pohyb svalstva, i když pupečník nebyl přerušen nebo placenta nebyla porozena) a má porodní hmotnost 500 g a vyšší anebo nižší než 500 g, přežije -li 24 hodin po porodu. Pokud nedojde k naplnění těchto charakteristik, hovoříme o potratu. Pokud dítě nejvíe známky života a má porodní váhu 1000 g a vyšší, jedná se podle §3 této vyhlášky o mrtvě narozené dítě.

¹² Při analýze porodnosti se narozené děti rozlišují dle rodinného stavu rodičů na děti manželské a nemanželské, zvláštní místo pak zaujímají děti narozené do 8 měsíců po svatbě, tj. děti z tzv. předmanželských koncepcí (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998).

Dalším důležitým ukazatelem je *úhrnná plodnost*. Tento údaj vyjadřuje počet dětí, které by se narodily jedné ženě za předpokladu neměnné míry plodnosti a nulové úmrtnosti po dobu 35 let¹³. Tento údaj vyjadřuje míru plodnosti ve fiktivní generaci a je složen z reálných měř plodností 35 generací. Za magickou hranici úhrnné plodnosti je považována hodnota 2,1. Tato hodnota zachovává prostou reprodukci populace bez početních změn, pokles pod tuto hodnotu znamená snižování početního stavu populace.

Tabulka č. 2: Vývoj hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v ČR v letech 1965 – 2008

	1965	1970	1975	1980	1985	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2006	2008
Hrubá míra porodnosti	15,1	15,1	19,1	15	13,1	11,8	10,3	8,8	8,8	8,7	8,8	9,1	9,6	10,3	11,5
Úhrnná plodnost	2,2	1,9	2,4	2,1	1,9	1,7	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,5

Zdroj: Vlastní zpracování podle údajů ČSÚ

Jak je z tabulky patrné, hrubá míra porodnosti se v bývalé ČSSR pohybovala až do konce 70. let relativně konstantně okolo hodnoty 15 dětí na 1000 obyvatel (středního stavu). Výjimku tvoří rok 1975, kdy dochází k prudkému nárůstu této hodnoty o 4 body, což je výsledek kombinace pronatalitních opatření vlády a skutečnosti, že do plodného věku se dostávají silné ročníky žen, narozené v období po 2. světové válce. Během 80. let je úroveň porodnosti stabilizovaná, byť oproti předcházejícím letům nižší. Dopad společenského vývoje po listopadu 1989 můžeme na tomto ukazateli pozorovat od r. 1992, kdy začíná hrubá míra porodnosti ztelně klesat (v roce 1995 poprvé pod hodnotu 10), a tento pokles vrcholí v r. 1999, kdy je hodnota ukazatele nejnižší. K těmto změnám dochází v souvislosti s tzv. druhou demografickou tranzicí (viz dále). Od r. 2000 začíná hrubá míra porodnosti opět mírně stoupat, a to v souvislosti s mateřstvím u silných ročníků let sedmdesátých. Podle údajů ČSÚ za dosud neukončený r. 2009 počet dětí narozených v tomto roce oproti předcházejícím letům opět klesá.

Ukazatel úhrnné plodnosti, který je v ČR pod úrovní prosté reprodukce (2,1) trvale již od r. 1981, v druhé polovině devadesátých let ještě výrazněji klesá (opět v důsledku druhé demografické tranzice) a tento propad vrcholí v r. 1999, kdy hodnota úhrnné

¹³ Časové období 35 let je odvozeno z předpokládané reprodukční doby ženy v rozmezí 15 – 49 let.

plodnosti činí pouhých 1,1 dítěte. Od r. 2000 se hodnota ukazatele opět mírně zvyšuje, ovšem zároveň je potřeba si uvědomit, že pokud je v současnosti úhrnná plodnost 1,50 dítěte (údaj z r. 2008 viz Tab. 2), naše populace vymírá. Tento trend však ničím nevybočuje z evropského standardu¹⁴. Přes výše uvedené dosáhl počet obyvatel ČR v roce 2006 poprvé pozitivní bilance, která však byla způsobena přistěhovalci. Nakolik budou i v budoucnu přistěhovalci a jejich porodnost ovlivňovat počet obyvatel ČR, závisí mimo jiné na legislativních podmínkách pro vstup a pobyt těchto osob na území ČR, a proto se tento údaj velice obtížně prognózuje.

2.3 ÚMRTNOST

Úmrtnost (mortalita) je demografický ukazatel, který udává podíl zemřelých z určité skupiny za určité časové období. Demografie zkoumá úmrtí jako hromadný jev, tzn. sleduje jeho prostřednictvím vymírání populace. Úmrtí je podle mezinárodní definice nenávratné vymizení bioelektrických procesů v centrální nervové soustavě (Koschin 2005: 17). Důležité je slůvko nenávratně – o nenávratnosti vymizení může rozhodnout pouze lékař.

Stejně jako porodnost, i úmrtnost může být vyjádřena celou řadou ukazatelů. Nejjednodušším (a nejméně přesným) vyjádřením je *hrubá míra úmrtnosti*. Jedná se o analogii hrubé míry porodnosti, tzn. že vyjadřuje počet zemřelých na 1000 obyvatel středního stavu, nejčastěji v ročním vymezení. Také tento ukazatel je ovlivňován věkovou strukturou populace, proto není vhodný pro srovnávání.

Vyšší vypovídací hodnotu má *členění úmrtnosti podle věku*, tzn. počet zemřelých dokončeného věku X na 1000 obyvatel dokončeného věku X. Tento ukazatel se zpravidla rozlišuje podle pohlaví, a má-li při jejich vzájemném porovnání jedna skupina vyšší intenzitu úmrtnosti, hovoříme o tzv. *nadúmrtnosti*. Dalším ukazatelem je *úmrtnost mateřská*, což jsou úmrtí ve spojení s těhotenstvím, porodem a šestinedělím. Zvýšená pozornost je věnována *úmrtnosti kojenecké*, která je charakterizována jako počet zemřelých dětí do jednoho roku života, připadající na 1000 živě narozených dětí v témže kalendářním roce. Tento ukazatel je hojně používán v mezinárodních srovnáních. Rozložení úmrtnosti během prvního roku života se ještě dále diferencuje, a to na úmrtnost během prvního dne, úmrtnost poporodní (během prvních 3 dnů), úmrtnost časnou (během prvních 6 dnů), úmrtnost novorozeneckou (během prvních 27

---

¹⁴ V současnosti dosahují hodnot záchovné míry plodnosti pouze Island a Irsko.

dnů) a ponovorozeneckou (v rozmezí 28. až 364. dne života) (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998: 67). Kojenecká úmrtnost potom představuje součet úmrtnosti novorozenecká a ponovorozenecké.

Nejpřesnější charakteristiky úmrtnosti poskytují tzv. úmrtnostní tabulky. Vytvářejí se zvláště pro muže a pro ženy, a nejdůležitějším výstupem, který lze z těchto tabulek zjistit, je *střední délka života* neboli *naděje dožití*. Naděje dožití je ukazatel délky života, který se uvádí buď:

- 1) od narození, a pak udává, jakého věku se v průměru dožije každé narozené dítě v dané generaci při zachování řádu vymírání, nebo
- 2) od určitého přesného věku, a pak udává průměrnou délku života jednotlivých osob od dosažení tohoto věku, tj. kolik let života mají ještě v průměru příslušníci dané generace před sebou (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998: 92).

Tabulka. č. 3: Vývoj hrubé míry úmrtnosti v ČR v letech 1960 – 2008

Ukazatel	Počet zemřelých na 1 000 obyvatel v roce												
	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2002	2004	2006	2008
Hrubá míra úmrtnosti	9,8	10,7	12,6	12,4	13,2	12,7	12,5	11,4	10,6	10,6	10,5	10,2	10,1

Zdroj: Vlastní zpracování podle údajů ČSÚ

Tabulka č. 4: Vývoj střední délky života (naděje dožití) při narození

	1925	1935	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2008
Muži	53,3	55,9	62,3	67,9	66,1	66,8	68,1	71,7	74,0
Ženy	56,4	59,9	67,0	73,4	73,0	73,9	75,4	78,4	80,1

Zdroj: Vlastní zpracování podle údajů ČSÚ

Tabulka č. 4 ukazuje vývoj střední délky života ve 20. století. V průběhu minulého století došlo k nelineárnímu růstu střední délky života, který byl přibrzděn stagnací v období od šedesátých do devadesátých let minulého století, kdy střední délka života oscilovala kolem hodnoty 66-68 let u mužů a 73-75 let u žen. Od počátku devadesátých let naděje dožití u mužů i u žen opět roste, a to až na hodnotu 74 let u mužů, resp. 80,1 let u žen (2008). Tento vývoj koreluje s prognózou uvedenou v tabulce č. 1, která předkládá další stárnutí obyvatelstva v ČR (růst průměrného věku a podílu seniorské složky v populaci ČR).

2.4 MĚNA OBYVATELSTVA

Ukazatel, který vyjadřuje změnu počtu obyvatel za vybraný časový úsek (obvykle kalendářní rok). Bývá též označován jako pohyb obyvatelstva. Rozlišujeme *přirozenou měnu obyvatelstva*, která vyjadřuje střídání generací, neboli rozdíl počtu živě narozených a zemřelých (pro absolutní údaj), resp. rozdíl hrubé míry porodnosti a hrubé míry úmrtnosti (pro relativní údaj), a *měnu obyvatelstva*, která je součtem přirozené měny obyvatelstva a salda zahraničního stěhování¹⁵, které je dáno rozdílem počtu přistěhovaných (imigrantů) a vystěhovaných (emigrantů). Opět se uvádí v absolutních nebo relativních údajích. Podle toho, zda je výsledný údaj kladný či záporný, hovoříme o *přírůstku* nebo *úbytku* obyvatelstva.

Tabulka č. 5: Vývoj měny obyvatelstva ČR v letech 1990 - 2008, relativní údaje

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2006	2008
Přirozená měna obyvatelstva (přirozený přírůstek/úbytek)	0,1	1,0	-1,8	-1,5	-1,7	-0,9	0,1	1,4
Saldo zahraničního stěhování	0,1	-2,1	0,7	1,2	2,5	1,8	3,4	6,9
Měna obyvatelstva (celkový přírůstek/úbytek)	0,2	-1,1	-1,1	-0,3	0,8	0,9	3,5	8,3

Zdroj: Vlastní zpracování podle údajů ČSÚ

Jak je patrné z údajů v tabulce č. 5, úbytek počtu obyvatel se poprvé zastavil až v r. 2003 (přestože porodnost od r. 2000 – byť povolna – stoupá), a to především díky přílivu cizinců. V roce 2003 se počet přistěhovaných oproti předcházejícímu roku více než zdvojnásobil (v absolutních číslech to bylo 25 789 osob oproti 12 290 osobám v r. 2002), což bylo způsobeno očekávaným vstupem ČR do EU v r. 2004, kdy část cizinců z třetích zemí využila azylové procedury k usnadnění vstupu na trh práce. Jak vyplývá z tabulky č. 5, stala se ČR v následujících letech mj. i díky svému ekonomickému růstu atraktivní destinací pro pracovní migranty (tento trend nezastavil ani propad, resp. stagnace ekonomiky ČR v posledních dvou letech). Podíl cizinců na celkovém přírůstku bude s největší pravděpodobností dále narůstat s ohledem na očekávaný propad porodnosti (končí etapa zvýšené porodnosti, trvající zhruba od

¹⁵ Mimo zahraničního stěhování je sledováno rovněž stěhování vnitřní, a to mezi obcemi v rámci okresu, mezi okresy v rámci kraje a mezikrajské. Tento ukazatel nemá pro účely této práce význam, proto je zde uveden pouze pro úplnost, bez doplnění konkrétních údajů.

r. 2000, ve které měly děti ženy ze silných ročníků let 70. – viz kapitola 2.2). V současnosti (údaje z r. 2008) tvoří zahraniční migrace 83,1% z celkového přírůstku. Logickým důsledkem takových změn bude zřejmě stále větší multikulturnost naší společnosti.

2.5 ŠNATEČNOST A ROZVODOVOST

Šňatečnost sleduje demografie jako hromadný jev s určitou četností výskytu v určité populaci (Kalibová, Pavlík, Vodáková 1998: 67). *Šňatek* je jednorázový právní akt, ke kterému dochází v okamžiku, kdy oddávající prohlásí snoubence za manžele. Tento jev nemusí (na rozdíl od narození a úmrtí) nutně nastat u všech příslušníků zkoumané populace.

Základním demografickým ukazatelem je *hrubá míra šňatečnosti*, která vyjadřuje počet sňatků na 1000 obyvatel středního stavu. Analogicky jako v předchozích případech je i tento ukazatel zkreslen skladbou obyvatelstva, proto není příliš vhodný pro srovnávání. Dalším sledovaným ukazatelem je *prvosňatečnost* (též šňatečnost svobodných), z kterého se odvozuje *prvosňatečnost svobodných podle věku* (počty prvních sňatků vztažených ke střednímu stavu svobodných v určitém věku) a *redukováná míra prvosňatečnosti podle věku* (počty prvních sňatků vztaženy ke střednímu stavu obyvatelstva bez ohledu na rodinný stav). Součet redukovaných měř prvosňatečnosti všech věků je *úhrnná prvosňatečnost*. Dalším sledovaným ukazatelem je potom *šňatečnost rozvedených*, tj. 2. a další sňatky v kohortě osob určitého věku.

Rozvod je jednorázový právní akt, kterým dojde rozhodnutím soudu k ukončení manželství. Soud ve věci rozhoduje na návrh jednoho z manželů. Statisticky jsou sledovány následující ukazatele: *hrubá míra rozvodovosti* (počet rozvodů na 1000 obyvatel středního stavu ve sledovaném kalendářním roce), *míra rozvodovosti* (počet rozvodů na 1000 existujících manželství) a *míry rozvodovosti podle věku* (počet rozvodů ve sledovaném věku, vztažený ke střednímu stavu ženatých, resp. vdaných osob daného věku). Nejpřesnějším a tudíž pro mezinárodní srovnávání nejpoužívanějším ukazatelem úrovně rozvodovosti je *úhrnná rozvodovost*, což je vztažení počtu rozvodů ke sňatkům, z kterých vyzstaly.

Tabulka č. 6: Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR

	1961	1971	1981	1991	2001	2004	2006	2008
Počet sňatků	74 003	91 864	77 453	71 973	52 374	51 447	52 860	52 457
průměrný věk při 1. sňatku								
muži	24,6	24,4	24,8	24,7	29,3	30,5	31,0	31,4
ženy	21,4	21,7	21,7	22,3	26,9	28,0	28,4	28,8
průměrný věk matky při 1. porodu	22,9	22,6	22,4	22,4	25,3	26,3	26,9	27,3
Úhrnná rozvodovost (%)	17,2	28,4	31,4	34,8	44,7	49,3	48,7	49,6

Zdroj: Vlastní zpracování podle údajů ČSÚ

Z historického pohledu lze vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR rozdělit do 3 etap:

1/ poválečné období do 60. let

Sňatek uzavíralo velké množství lidí a zároveň klesal věk snoubenců (mj. také v souvislosti se snížením zletilosti z původních 21 na 18 let v r. 1945). Úroveň rozvodovosti v poválečném období a v průběhu 50. let oproti předválečnému období příliš nestoupala, ale v celoevropském srovnání byla poměrně vysoká.

2/ 60. – 90. léta

Zatímco ve vyspělých západoevropských zemích v důsledku společenských změn sňatečnost pozvolna klesá, ve východoevropských zemích (tehdejší Československo z toho nevyjímaje) je tento trend opačný. Po počátečním poklesu na začátku 60. let sňatečnost v průběhu 70. let opět narůstá (byť nikoliv na poválečnou úroveň) při zachování velmi nízkého věku snoubenců (průměrný věk nevěst pod 22 let řadil ČSSR spolu s Bulharskem a NDR v celoevropském srovnání na přední příčky). V r. 1973 je uzavřeno rekordních 99 518 sňatků. V 80. letech dochází k dalšímu poklesu a stabilizaci úrovně sňatečnosti. Vysoká intenzita sňatečnosti (často v důsledku těhotenství) v kombinaci s nízkým sňatečním věkem se negativně promítá do úrovně rozvodovosti. Jak vyplývá z tabulky č. 5, od počátku 60. let do konce 80. let stoupl počet rozvodů téměř na dvojnásobek, na cca 35%.

3/ období od 90. let

Pro tuto etapu je charakteristický výrazný pokles sňatečnosti a současné zvyšování průměrného věku snoubenců. Dopad společenských změn po roce 1989 se nutně promítl i do této oblasti demografického chování. Mladí lidé odkládají svůj sňatek na pozdější dobu (zvyšuje se průměrný věk snoubenců) a současně se také rozšiřují další

formy partnerského soužití – nesezdané soužití a LAT¹⁶, následkem čehož celkový počet sňatků klesá (v tomto ohledu byl přelomovým r. 2003, kdy byl zaznamenán nejmenší počet sňatků od konce 1. světové války – 48 943; od tohoto roku se počet sňatků stabilizoval na zhruba 52 000 za rok). Vzhledem k rozšíření alternativních forem partnerského soužití přestává být sňatečnost jevem, který rozhodujícím způsobem determinuje porodnost – daleko více žen rodí dítě jako svobodné a současně daleko více žen vdaných odkládá mateřství na pozdější dobu. Úroveň rozvodovosti si od 90. let udržuje i nadále vzestupný trend, úhrnná rozvodovost na hranici bezmála 50% řadí ČR spolu se skandinávskými zeměmi, Belgií a Německem k zemím s největší rozvodovostí v Evropě. Rozpad výše uvedených alternativních forem soužití není nikde statisticky podchycen, ovšem lze se domnívat, že vzhledem k neexistenci byrokratických překážek a finančních nákladů spojených s rozvodem bude jeho úroveň ještě vyšší.

---

¹⁶ Zkratka z anglického „living apart together“, výrazu pro oddělené soužití. Nejčastěji je definováno jako vztah heterosexuálního páru, který nesdílí společnou domácnost. Oba partneři žijí ve vlastních domácnostech (často sdílenými s jinými osobami), avšak definují sami sebe jako pár a i jejich blízké sociální okolí je tak vnímá. Termín poprvé použil holandský novinář M. Berkel v r. 1978.

3 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PROMĚNY DEMOGRAFICKÉHO CHOVÁNÍ OBYVATELSTVA V ČESKÉ REPUBLICE

Předcházející kapitola byla věnována změnám demografického chování obyvatelstva ČR v posledních 20 letech. Tyto změny, které byly demonstrovány na ukazatelích v tabulkách 1 – 5, jsou poměrně přesně zmapovány a statisticky podchyceny. Zjednodušeně je lze vymezit následovně:

- propad porodnosti (úhrnná plodnost je trvale pod hranicí prosté reprodukce),
- odkládání sňatků do pozdějšího věku (a s tím související nárůst věku prvorodiček),
- rozšíření alternativních forem partnerského soužití (a s tím spojený nárůst počtu dětí, narozených mimo manželství),
- trvale vysoká úroveň rozvodovosti.

Dalším charakteristickým jevem a změnou v demografické struktuře obyvatelstva ČR je stárnutí populace, protože tento jev je výsledkem kombinace nejen výše uvedených změn, ale také prodlužující se střední délky života (naděje dožití). Nelze tedy přímo ovlivnit.

Cílem této kapitoly je vymezení a analýza příčin a vlivů, které tyto změny vyvolávají. I tyto můžeme rozdělit do dvou skupin, a sice na:

- sociálně kulturní vlivy,
- sociálně ekonomické vlivy.

3.1 SOCIÁLNĚ KULTURNÍ VLVY

Společenské změny po listopadu 1989, kdy se Česká republika vymanila z politického sevření tzv. východního bloku a nastoupila cestu postupné integrace mezi vyspělé západoevropské země, s sebou přináší také změny hodnotové orientace u mladé generace. V souvislosti s otevřením hranic, novými možnostmi v oblasti vzdělávání, cestování a soukromého podnikání začalo mít ranné rodičovství v chápání mladých lidí punc promarněné příležitosti. V této souvislosti hovoříme o tzv. druhé demografické tranzici¹⁷.

---

¹⁷ Demografická tranzice je teoretický koncept, vysvětlující procesy, vedoucí ke stagnaci, resp. úbytku počtu obyvatel. V první fázi je úmrtnost a porodnost vysoká, takže nedochází k zvyšování počtu obyvatel. Ve druhé fázi klesá úmrtnost v důsledku ekonomického rozvoje, rozvoje v oblasti medicíny, úbytku konfliktů, snížení kriminality, atd. Protože tato křivka klesá rychleji než křivka porodnosti, dochází k relativně velkému nárůstu počtu obyvatel. Ve třetí fázi dochází ke zpomalování nárůstu počtu obyvatel v souvislosti se změnou životního stylu obyvatelstva a poklesem porodnosti. Úroveň úmrtnosti je rovněž

Tento koncept je reakcí na proměny reprodukčního chování obyvatelstva ve vyspělých zemích, ke kterým dochází na konci 60. let minulého století v západoevropských zemích v důsledku technologického rozmachu, proměnám v roli ženy ve společnosti a vzniku nových ideálů, postojů a hodnot, které směřují daleko více k individualismu než k tradiční orientaci na rodinu. Obyvatelstvo v zemích bývalého východního bloku (ČR z toho nevyjímaje) tedy prochází touto tranzicí zhruba o generaci po svých západních sousedech.

Jako hlavní sociální a kulturní příčiny jsou uváděny větší možnosti uplatnění a seberealizace mladých lidí, spotřební orientace, změny hodnotových orientací dotýkající se mimo jiné alternativních forem partnerského soužití, růst sekularizace, individualizace a potřeba osobního úspěchu, emancipace žen, růst vzdělanosti spojený se zájmem o profesní uplatnění (budování kariéry), dostupnost a kvalita antikoncepce (Hlavínová 2005: 26).

Vliv změny chápání významu rodiny

Od počátku 90. let nastává zlom v oblasti sňatečnosti: mladí lidé přestávají cítit potřebu legitimizovat svůj vztah sňatkem, zároveň vzrůstá společenská tolerance vůči nesezdanému soužití, a to navzdory tomu, že česká společnost je tradičně konzervativní v tom smyslu, že lidé obecně považují manželství za nejsprávnější formu rodiny (je zde tedy patrný rozpor v tom, co u jiných tolerujeme, a co sami považujeme za správné).

Avšak míra sňatečnosti, resp. forma soužití, nejsou jedinými faktory, ovlivňujícími plánování rodičovství u mladých lidí. Výzkumy ukazují, že česká rodina po roce 1989 začíná svou reprodukční strategii orientovat mnohem častěji spíše na jedno než na dvě děti a zároveň klesá počet rodin s dvěma a více dětmi. Hovoříme zde o faktickém stavu, byť v průzkumech většina dotazovaných stále uvádí za neoptimálnější počet dětí dvě.

Vliv vzdělání na reprodukční strategii

Dalším významným faktorem, který ovlivňuje porodnost je dosažené vzdělání matky. Obecně platí, že čím má žena vyšší dosažené vzdělání, tím později bude mít pravděpodobně děti a bude jich mít méně. Ženy s vyšším dosaženým vzděláním

---

nížka a obě křivky se vyrovnávají. Tranzice je dokončena a počet obyvatel stagnuje, nebo se dokonce stává záporným. Tato koncepce vysvětluje demografické procesy, které v Evropě nastávají od 2. poloviny 18. století.

zpravidla zastávají společensky významnější postavení a bývá pro ně obtížnější skloubit mateřství se svou kariérou. Již samotná délka studia a budování kariéry pro ně znamenají zkrácení reprodukčního období a prvorodičkami se stávají v pozdějším věku. Česká populace je navíc velmi konzervativní v tzv. tradičním uspořádání gender rolí (muž = živitel, žena = pečovatelka), a proto odchod na mateřskou dovolenou spojený s dočasným opuštěním trhu práce sehraje roli při plánování rodičovství. To je také hlavní důvod, proč se v této souvislosti hovoří o vlivu dosaženého vzdělání na reprodukční strategii u žen, a nikoliv u mužů – vliv vzdělání na plánování rodičovství u mužů nehraje prakticky žádnou roli. Rozdíly v reprodukčním chování žen z různých vzdělanostních skupin můžeme pozorovat jak ve věku prvorodiček, tak také v počtu dětí. Zejména jsou tyto rozdíly markantní u třetího a dalších dětí v pořadí, kde je patrná značná disproporce mezi ženami s VŠ vzděláním a ženami z opačného konce vzdělanostního spektra – tj. ženami se základním vzděláním. U této skupiny populace nedošlo po roce 1989 v reprodukčním chování k prakticky žádným změnám a představují nejvýrazněji promateřsky orientovanou skupinu žen, která tvoří jádro porodnosti. Jedním z možných vysvětlení je i to, že „porevoluční“ období nepřineslo vlastně těmto ženám žádné nové možnosti – již za minulého režimu byly orientovány převážně na dělnické profese, necítí potřebu cestovat nebo studovat v zahraničí... Co se změnilo je zejména velikost této skupiny – v souvislosti s celkovým růstem vzdělanosti ve společnosti žen se základním nebo nedokončeným základním vzděláním ubývá, což je sice pozitivní fakt, který se ale současně negativně odráží na ukazatelích porodnosti.

Ukazuje se, že vzdělání žen má vliv jak rozhodování kdy a kolik dětí budou mít, tak na skutečnost, zda tyto děti budou mít v manželství, či budou svobodnými matkami. Zde je opět diametrální rozdíl mezi ženami s VŠ vzděláním, které nejčastěji orientují svou reprodukční strategii na období po uzavření sňatku (ačkoli to je právě tato skupina, která v mediích v rámci emancipace nejhlasitěji volá po právech žen na svobodné mateřství), a žen se základním vzděláním, které nakonec skutečně nejčastěji svobodnými matkami jsou (dvě třetiny dětí narozených mimo manželství jsou dětmi žen z této kohorty). Pravděpodobnou příčinou je, že tyto ženy daleko obtížněji nacházejí stabilní partnery, kteří by měli zájem s nimi vstoupit do manželství. A pokud už je najdou, pak je v této kohortě statisticky daleko větší pravděpodobnost rozvodu.

3.2 SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ VLIVY

Sociálně ekonomické faktory ovlivňující změny v demografickém chování současné české společnosti jsou představovány především rodinnou politikou státu. Tato politika zahrnuje jak systém podpory rodin s dětmi formou vyplácení jednotlivých příspěvků a dávek, tak systém státních institucí určených pro výchovu a vzdělávání dětí a mládeže.

Rodinná politika státu

Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky uvádí v Národní zprávě o rodině (2004: 13), že „rodinnou politiku lze chápat jako soubor činností a opatření státu (resp. orgánů veřejné moci), která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti včetně finanční i nefinanční kompenzace nákladů na ně vynaložených, a to při současném vymezení sociálních forem, na něž se tato opatření vztahují.“ Obecně řečeno se tedy jedná o aktivity státu, zaměřené na podporu a ochranu rodiny a jejich funkcí. Těmito funkcemi se rozumí zejména funkce biologicko-reprodukční (související s přirozenou měnou obyvatelstva), výchovná (též socializační, související s osvojováním základních sociálních dovedností), ekonomická (poskytování hmotného zabezpečení jednotlivým členům) a podpůrná (především v rovině emocionální, ale také např. finanční). Podrobněji jsou rodina a její funkce charakterizovány v kapitole 4.

Nástroje rodinné politiky můžeme rozdělit z několika hledisek, jako nejvhodnější se vzhledem k této práci jeví jejich vztahování k jednotlivým demografickým událostem (tzn. narození dítěte a rodičovství, resp. smrt člena rodiny)¹⁸.

Narození dítěte a rodičovství - do této skupiny nástrojů patří především:

- **Mateřská dovolená** (dále jen MD) – pracovní volno ženy v souvislosti s porodem a péčí o narozené dítě. Poskytuje se v délce 28 týdnů (resp. v délce 37 týdnů, pokud žena porodí zároveň 2 a více dětí), nesmí být kratší než 14 týdnů a nemůže skončit nebo být přerušena před uplynutím 6 týdnů ode dne porodu. MD je nároková, tzn. že žena není povinna o její poskytnutí zaměstnavatele žádat, pouze mu oznámí její nástup a zaměstnavatel je povinen jí vyhovět. O nástupu na MD rozhoduje gynekolog podle stanoveného termínu porodu. Dávky vyplácené během

---

¹⁸ Údaje o podmínkách vyplácení jednotlivých dávek a jejich výši jsou platné k 1. 1. 2010 a byly čerpány z oficiálních webových stránek Ministerstva práce a sociálních věcí (www.mpsv.cz) a České správy sociálního zabezpečení (www.cssz.cz).

MD jsou součástí nemocenského pojištění jako tzv. **peněžitá pomoc v mateřství** (dále jen PPM). PPM se vypočítává jako 60% z denního vyměřovacího základu.

- **Porodné** – dávka státní sociální podpory, kterou stát matce jednorázově přispívá na náklady, související s narozením dítěte. Jeho výše je stanovena na 13 000 Kč za každé narozené dítě.
- **Rodičovská dovolená** – návazné volno k prohloubení péče o dítě po skončení mateřské dovolené. Délka rodičovské dovolené činí v současnosti nejdéle 3 roky, dávky (tzv. rodičovský příspěvek) jsou vypláceny po dobu maximálně 4 let. **Rodičovský příspěvek** je dlouhodobá dávka státní sociální podpory, určena rodičům, kteří osobně, celodenně a řádně pečují o nejmladší dítě v rodině. Základní výměra je stanovena na 7600 Kč/měsíc a vyplácí se do 3 let dítěte. Zvýšená výměra činí 11 400 Kč/měsíc a vyplácí se do 2 let dítěte, snížená potom 3800 Kč/měsíc a vyplácí se do 4 let dítěte. Stávající systém, kdy rodičovská dovolená je 3 roky a rodičovský příspěvek lze pobírat o rok déle (tedy v době, kdy rodič již pracuje) je v evropském měřítku unikátní.
- **Přídavek na dítě** – dlouhodobá dávka státní sociální podpory, která je nároková pro rodiny s dětmi, jejichž příjem nepřesahuje 2,4 násobek životního minima. Jeho měsíční výše se stanovuje podle věku dítěte: pro děti do 6 let činí 500 Kč, pro děti od 6 do 15 let činí 610 Kč a pro děti ve věku 15 – 26 let 700 Kč.
- **Sociální příplatek** – dávka určená k zabezpečení potřeb rodin s nízkými příjmy. Vyplácí se rodinám, jejichž příjmy jsou v posledním kalendářním čtvrtletí nižší než dvojnásobek životního minima rodiny. Při stanovování výše příspěvku se zohledňuje více faktorů, např. zdravotní postižení dítěte, jeho studium, či osamělost rodiče. Z tohoto pohledu můžeme tento příspěvek zařadit i do druhé skupiny, tj. mezi nástroje, vztahující se k úmrtí člena rodiny.
- **Příspěvek na bydlení** – dávka, určená rodinám a jednotlivcům s nízkými příjmy k pokrytí nákladů na bydlení v případě, že 30% (v Praze 35%) příjmů rodiny nepostačí na pokrytí těchto nákladů.
- **Daňová zvýhodnění** – jedná se o snížení daňové povinnosti jednoho z rodičů o fixní měsíční částku, která se odvíjí od počtu dětí. V současné době činí daňové zvýhodnění 11 604 Kč ročně (tj. 967 Kč měsíčně) na jedno dítě¹⁹.

---

¹⁹ Zvláštním nástrojem rodinné politiky představuje společné zdanění manželů, které v České republice bylo zavedeno pro zdaňovací období 2005-2007. Tento nástroj výrazně zvýhodňoval manžele, u kterých byla značně rozdílná úroveň příjmů, tj. např. pokud byl jeden z rodičů na mateřské nebo rodičovské

Smrt člena rodiny – zde patří především:

- **Pohřebné** – jednorázový příspěvek určený osobám, které vypravily pohřeb nezaopatřenému dítěti, nebo osobě, která byla rodičem nezaopatřeného dítěte. Jeho výše je stanovena na 5000 Kč.
- **Pozůstalostní důchody** – do této skupiny patří především **vdovský**, resp. **vdovecký důchod** a **sirotčí důchod**. Prvně jmenovaná dávka je vyplácena manželce, resp. manželovi zemřelého a podmínky jejího vyplácení včetně výměr jsou upraveny zákonem č. 306/2008 Sb., kterým byl novelizován zákon o důchodovém pojištění s účinností od 1. 1. 2010. Nárok na sirotčí důchod má nezaopatřené dítě, zemřel-li rodič nebo osoba, která měla dítě svěřeno do péče. Výměry sirotčího důchodu jsou rovněž stanoveny v zákoně č. 306/2008 Sb.

System finanční podpory není jediným nástrojem rodinné politiky státu, byť je nástrojem nejvíce viditelným, a médiu a představiteli politické scény také nejvíce zviditelňovaným. Stát však vychází rodinám s dětmi vstříc i prostřednictvím tzv. **institucionálních zařízení předškolní péče**, kam patří především **jesle** a **mateřské školky**.

Účelem těchto zařízení je jednak poskytnout rodičům (zejména ženám, neboť v ČR jsou to převážně ženy, kdo zůstává s dítětem na rodičovské dovolené) možnost skloubení rodičovské a profesní dráhy, zejména s ohledem k možnosti návratu na trh práce dle vlastního uvážení a aktuálních potřeb, a zároveň připravují dítě na povinnou školní docházku (to se týká především mateřských školek). Podle českých právních předpisů jsou jesle určeny pro děti do tří let, od tří do šesti let potom mohou navštěvovat mateřskou školku.

Hromadné rušení jeslí v průběhu 90. let (kdy bylo na jesle poukazováno jako na přežitek minulého režimu, který je v rozporu s moderním pojetím individuální péče o dítě) zapříčinilo současný tristní stav, kdy podle údajů Ústavu zdravotnických informací a statistiky bylo na konci r. 2008 (poslední zveřejněný údaj) v provozu 48 jeslí pro celou ČR, oproti 1043 těchto zařízení na počátku 90. let. Jesle jsou navíc terčem neustále kritiky dětských psychologů, kteří poukazují na zásadní význam kontaktu dítěte s rodiči pro jeho další harmonický psychický rozvoj. Ovšem je nabíledni, že život přináší situace, které zkrátka neumožňují rodiči tříletý pobyt s dítětem doma (např. jsou-li otec či matka samoživitel/ka) a pak představují jesle jednu z mála možností, jakým

---

dovolené. Tato forma daňového zvýhodnění byla zrušena od zdaňovacího období 2008, kdy bylo nahrazeno progresivní zdanění jednotnou sazbou daně ve výši 15%.

způsobem péči o tak malé dítě zajistit. A nemusí se jednat o možnost pro dítě nevyhnutelně špatnou. Náš stát však z pohledu zajištění péče o děti do tří let naprosto selhává, jak z pohledu teritoriální, tak z pohledu finanční dostupnosti služeb (provozovatele jeslí – ať už jsou jimi obce nebo soukromé subjekty – nedostávají žádné finanční dotace ze strany státu a proto jsou služby poskytovány za plnou nebo částečnou úhradu klienty). Měsíční částky za pobyt dítěte v jeslích se pohybují od několika set Kč v jeslích obecních, po několik tisíc za pobyt v jeslích soukromých. Celou situaci navíc ještě komplikuje fakt, že jesle jsou označeny jako zdravotnická zařízení (ačkoliv jsou do nich umísťovány zdravé děti), spadají do kompetence Ministerstva zdravotnictví a péče v nich je označena jako zdravotní, což mj. přináší i zvýšené kvalifikační nároky na zaměstnance těchto zařízení.

Pro většinu rodičů se situace zlepší až ve chvíli, kdy dítě dosáhne tří let a může (nikoliv musí) nastoupit do mateřské školy (dále jen MŠ). Cílem MŠ je především připravit dítě na povinnou školní docházku a v tomto směru je jejich role (z pohledu např. uvyknutí dítěte na určitý denní režim, pobyt ve větší sociální skupině vrstevníků, atd.) nezastupitelná. Ostatně podle údajů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) navštěvovalo tato zařízení v r. 2008 97 – 98% všech dětí předškolního věku. Zřizovateli mohou být buďto stát (obec, kraj, svazek obcí), a poté poskytují vzdělávání v posledním ročníku bezplatně, nebo církevní či jiný právnický subjekt, kdy se jedná o soukromé MŠ a výši úhrady stanovuje sám provozovatel. V obou uvedených případech spadá MŠ do resortu MŠMT a jejich provoz je regulován zákonem č. 561/2004 Sb., školský zákon, a vyhláškou č. 14/2005 Sb., o předškolním vzdělávání. Soukromý subjekt však může provozovat též volnou živnost „Mimoškolní výchova a vzdělávání“ (a tato zařízení mohou rovněž v názvu obsahovat termíny „školka“, „mateřská škola“, apod.). Tato zařízení musí splňovat normy dle vyhlášky Ministerstva zdravotnictví č. 410/2005 Sb., o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých, ale nespádají do kompetence MŠMT, nepodléhají doзору České školní inspekce a jejich služby jsou poskytovány na čistě komerční bázi za úplatu ve výši, stanovené zřizovatelem.

Česká republika je trvale terčem kritiky EU za neplnění tzv. „barcelonských cílů“, které jsou součástí evropské strategie pro růst a zaměstnanost. Evropská rada na svém zasedání v Barceloně v březnu 2002 vyzvala členské země k odstranění překážek účasti žen na trhu práce a k úsilí o to, aby do r. 2010 byly schopny poskytovat péči nejméně 90% dětí ve věku od tří let do zahájení povinné školní docházky, a nejméně 33% dětí

mladším tří let. ČR nejen že tyto cíle neplní, ale v oblasti péče o děti do tří let nastoupila zcela opačný trend – tj. nulová podpora těmto zařízením ze strany státu.

Přesto pokud se podíváme na způsob, jakým je v současnosti realizována rodinná politika v ČR, musíme dospět k závěru, že převažují pozitiva nad negativy. Postupně se daří odbourávat způsob myšlení, zhusta vštěpovaný minulým režimem, a sice že stát se o občana postará za každých okolností. Nastavený trend je poměrně jasně čitelný: každý necht' si své sociální problémy vyřeší sám, případně s pomocí rodiny, a teprve tam, kde to nepůjde, nastoupí stát. Stávající systém dávek je správně nastaven a vyvážen, což dokazuje mj. malé množství dávek, jež jsou vypláceny univerzálně, v poměru k velkému množství testovaných dávek s ohledem na příjmy rodin. Kde stát zatím zcela selhává, je podpora žen v produktivním věku při jejich snaze skloubit mateřství se zaměstnáním. Nedostatečný počet jeslí, takřka bez výjimky naplněné kapacity MŠ a minimální podpora různých forem zkrácených úvazků jasně naznačují, kde jsou v této oblasti rezervy.

4 RODINA

Tato práce sleduje cíl ohodnotit vliv aktuálních změn demografického chování české populace na rodinu. Z tohoto důvodu je nutné si samotný pojem rodina a její funkce blíže vysvětlit.

4.1 RODINA JAKO POJEM

Rodina představuje základní sociální skupinu, kterou definujeme jako skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí (Giddens 2000). Antropologové a sociologové rozlišují dva základní typy rodiny: *nukleární rodina* a *rozšířená rodina*. Nukleární rodina (elementární) se skládá z dospělých manželů a jejich dětí žijící ve stejné domácnosti. Rozšířená rodina zahrnuje navíc ještě další blízké příbuzné (např. prarodiče, bratry a sestry se svými manželskými partnery, tety, synovce apod.).

O zastoupení obou typů rodin v Evropě existují různé domněnky. Obecně převládá názor, že s přechodem z tradiční k moderní společnosti se v západoevropské společnosti mění charakter rodiny z rozšířené na nukleární (např. Možný 2008), ale Giddens ve svých výzkumech došel k tomu, že již od 17. století v Anglii byla průměrná velikost rodiny velmi podobná té dnešní, rodiny tudíž již v té době byly převážně nukleárního typu. Nicméně všichni autoři se shodují na větším významu rozšířených rodin ve východní Evropě a především v některých mimoevropských kulturách, které lze označit za tradiční. Lze tedy předpokládat, že zatímco změna ve struktuře rodiny nastala v Anglii (a v celé západní Evropě?) ještě dříve než změny společnosti související s průmyslovou revolucí a změnou společnosti z tradiční na moderní, v českých zemích tato změna nastala až před cca 100 lety, tedy ruku v ruce s procesem urbanizace a modernizace.

V západoevropské společnosti tedy převládaly převážně nukleární rodiny, u nichž se postupně proměňovala jejich funkce. Zpočátku převládaly nukleární rodiny s velmi úzkými vazbami na svou komunitu a příbuzné. Rodina plnila především ekonomickou funkci, děti od raného věku pomáhaly rodičům nebo odcházely z domova pomáhat do jiných rodin nebo se vyučit řemeslu. Citová stránka těchto vztahů byla potlačena. Postupně se rodina stále více vymezovala od svého okolí, prosazovala se citová stránka v rodinných vazbách a rodina se soustřeďovala stále více na výchovu dětí. V souvislosti s těmito procesy se mluví o vzestupu tzv. citového individualismu, tj. vytváření

manželských vztahů na základě osobní volby, jež vychází z romantické lásky nebo sexuální přitažlivosti. Rodina zároveň přestává být místem výroby a stává se místem spotřeby hmotných statků.

Toto obecné pojetí rodiny se regionálně liší podle konkrétních znaků, které považujeme v daném čase a prostředí za typické. Dalším hlediskem pro pochopení pojmu rodina je účel, pro který rodinu sledujeme (jinak definují rodinu sociologové, antropologové či statistici). V Národní zprávě o rodině (2004: 10) je rodina v nejširším smyslu chápána jako „sociální jednotka, jejímž konstitutivním znakem je soužití minimálně dvou generací v přímé příbuzenské linii (rodič-dítě) a vedlejšími znaky je plnění základních rodinných funkcí a žádoucích, nicméně nikoli nezbytných, právně institucionálních zakotvení ve společnosti. Příbuzenský vztah může být výjimečně založen na právních institucích, které nejsou založeny na biologickém rodičovství (např. osvojení). Tato forma rodiny se neomezuje jen na dvougenerační soužití, ale i na vícegenerační typy rodinných soužití.“ Národní zpráva o rodině rozlišuje užší a širší pojetí rodiny, které se liší formou soužití dospělých osob (rodičů). Zatímco v užším pojetí se za nukleární rodinu považuje sociální společenství založené na manželském a rodičovském vztahu, v širším pojetí představuje nukleární rodinu jakákoli forma soužití dvou osob opačného pohlaví s dětmi. V této souvislosti mluvíme o tzv. alternativních formách soužití.

Sčítání lidu, domů a bytů pracuje s tzv. rodinnou domácností, kterou představuje jakákoli domácnost, jejíž osazenstvo tvoří heterosexuální pár, ať už sezdáný nebo nesezdáný, s dětmi nebo bez nich (Možný 2008: 259). Kromě rodinné domácnosti (tj. úplné domácnosti) rozlišuje ještě neúplnou domácnost/rodinu (jeden rodič a alespoň jedno dítě), nerodinnou domácnost (soužití dvou a více osob příbuzných či nepříbuzných, které spolu společně hospodaří, např. sourozenci, vnuk-prarodič) a domácnost jednotlivců (jedna fyzická osoba samostatně hospodařící).

4.2 FUNKCE RODINY

Rodina plní ve společnosti čtyři základní funkce:

Funkce biologicko-reprodukční: rodina je základní institucí, která slouží k zajištění reprodukce obyvatelstva, rodina zároveň poskytuje prostředí pro vzájemné sexuální uspokojení mezi manželi. K této funkci rodiny se váží většina propopulačních opatření státu.

Funkce socializační – rodina je základním prvkem ve výchově dítěte a jeho zařazení do společnosti. Rodina by měla poskytnout takové prostředí, ve kterém se dítě naučí orientovat ve vztahu ke společnosti. Socializační funkce jedince leží tedy primárně na rodině, ačkoli především v období minulého politického režimu existovala snaha přenést tuto zodpovědnost a povinnost hromadně na státní výchovně-vzdělávací instituce. V současné době se tento trend opačný, kdy je možné nahradit i ryze státní školní výchovu (poskytující základní vzdělání) domácí rodinnou školou. Školský zákon²⁰ umožňuje plnění povinné školní docházky bez pravidelné účasti na vyučování ve škole pouze pro první stupeň ZŠ a bylo zavedeno tzv. pokusné ověřování individuálního vzdělávání na druhém stupni ZŠ.

Funkce ekonomická – tato funkce se pravděpodobně nejvíce proměňovala v průběhu vývoje společnosti. Rodina je v současné době chápána jako ekonomická jednotka, která společně zajišťuje materiální zabezpečení jednotlivých členů rodiny. Jak již bylo uvedeno výše, zatímco v tradiční společnosti byla rodina především místem výroby (a děti byly důležitým faktorem v produkční funkci rodiny), v moderní společnosti se rodina stává především místem spotřeby (které není na přítomnosti dětí závislé).

Funkce emocionální (podpůrná) – tato funkce zahrnuje vzájemnou emoční podporu jednotlivých členů rodiny, mnohdy spojenou s hmotnou či finanční pomocí. Důležitým aspektem je zajištění pocitu bezpečí ze strany rodičů dětem, ale také mezi partnery či dětmi navzájem.

4.3 VÝVOJ A ZMĚNY RODINY V ČR

Za poslední století prodělala česká rodina několik výrazných změn, z nichž nejvýznamnější změna souvisí s tzv. neolokalitou, kdy se nově založená rodina nestěhuje k rodině manžela (jak tomu bylo dosud), ale do nové domácnosti.

Další změny již souvisí s procesy druhé poloviny 20. století a především posledních dvou desetiletí, kdy se výrazně zvyšuje rozvodovost (z cca 1/3 uzavřených manželství v roce 1990 na téměř 50% v posledním desetiletí) a tím se mění struktura rodiny. V rodině často zůstává jen jeden dospělý (obvykle je to matka), zvyšuje se tudíž počet tzv. neúplných rodin (jeden dospělý a alespoň jedno dítě). Dalším ještě více

---

²⁰Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

markantním procesem je zvyšující se podíl domácností jednotlivců, jejichž podíl na celkovém počtu domácností se zvýšil na téměř dvojnásobek během 40 let (1961-16%; 2001-30%). Tento přírůstek však není tvořen nárůstem počtu vdov, resp. starých lidí (které představovali tradičně hlavní složku tohoto typu domácností), ale nárůstem počtu samostatně bydlících mladých lidí, především mužů (dle posledního Sčítání lidu v roce 2001 31% mužů ve věku do 35 let žije v samostatné domácnosti). Ženy, které žijí samy, se často starají o jedno či více dětí, proto spadají do kategorie neúplných rodin/domácností (85% neúplných domácností vedou ženy). Zároveň však vzrůstá podíl žen, které žijí samostatně, avšak mají trvalého partnera, který žije v jiné domácnosti. Podíl úplných domácností trvale klesá, a to z 66,6% v roce 1970, 55,3% v roce 1991 na 48,1% v roce 2001.

5 EMPIRICKÁ ČÁST

V empirické části práce budou na sociální skupině současných vysokoškolských studentů sledovány představy o jejich budoucí rodině. Jaké faktory převážně ovlivňují jejich rozhodování při zakládání rodiny, jaký je jejich názor na institut manželství, kolik chtějí mít dětí a v jakém věku apod.

5.1 VYMEZENÍ METODY

Metodou použitou ke sledování uvedené problematiky a k samotné realizaci empirického výzkumu bude kvantitativní sociologické empirické šetření, které využívá deduktivní metodu, tj. od obecné hypotézy směřuje ke konkrétním závěrům, resp. odmítnutí či potvrzení dané (původní) hypotézy. Technikou použitou v této metodě bude standardizovaný dotazník.

Přípravná fáze kvantitativního sociologického empirického šetření vychází z dosavadních teoretických znalostí, získaných v rámci studia dané problematiky. Daný sociální problém je konceptualizován v teoretické části práce. Přípravná fáze zahrnuje následující kroky:

1. formulace sociálního problému
2. formulace obecné hypotézy na základě konceptualizace problému
3. formulace souboru pracovních hypotéz
4. rozhodnutí o populaci a vzorku
5. pilotní studie
6. rozhodnutí o technice sběru dat
7. konstrukce nástrojů pro terénní sběr informací
8. předvýzkum.

Realizační fáze zahrnuje samotné terénní šetření, tj. krok č.

9. terénní sběr dat,

po kterém následuje fáze zpracování získaných dat, které zahrnují dva kroky:

10. analýza dat
11. interpretace a závěry, tj. potvrzení, resp. odmítnutí stanovených hypotéz.

Obecná hypotéza, formulována v přípravné fázi šetření, je následující:

Obecná hypotéza (OH) - Současní mladí lidé ve věku 20 – 30 let zakládají rodiny mnohem později než generace jejich rodičů a prarodičů. Jedná se o důsledek celkové individualizace jedince ve společnosti, vnitrosociálního tlaku na dosažení úspěchu v podobě získání vzdělání a materiálních statků, ale také neochotu podřídit rodičovství svůj životní styl a vzdát se svých zájmů a koníčků ve prospěch rodinného života. Specifickou skupinou jsou studenti vysokých škol, kteří i v minulosti obvykle zakládali rodiny později než jejich vrstevníci v důsledku délky studia, avšak dnes se tyto pomyslné nůžky rozevírají ještě více, neboť mladí lidé chtějí po dokončení VŠ studia realizovat své ambice na pracovním trhu, a zároveň určitým způsobem dohnat to, na co v průběhu studia neměli čas nebo prostředky. Zároveň oproti minulosti výrazně narostlo poměrné zastoupení skupiny vysokoškoláku v kohortě vrstevníků.

Obecnou hypotézu konkretizují a rozpracovávají tzv. pracovní hypotézy. Pracovní hypotézy (PH) stanovené pro tento výzkum jsou následující:

PH1 – mladí lidé stále preferují manželství jako nejlepší formu soužití, avšak před jeho uzavřením upřednostňují nesezdané soužití s partnerem „na zkoušku“.

PH2 – mladí lidé studující VŠ jednoznačně preferují založení rodiny (tj. sňatek a rodičovství) až po dokončení studia, avšak rodičovství většina studentů odkládá až po realizaci dalších plánů (pracovních a osobních).

PH3 – při rozhodování o založení rodiny sehrává roli také bydliště (původ) partnerů. Studenti pocházející z venkova preferují založení rodiny v nižším věku, než studenti z měst.

PH4 – mladé ženy jednoznačně preferují rodit až po uzavření sňatku (tj. v manželství), muži při plánování rodičovství takový důraz na formu soužití nekladou.

PH5 – při plánování rodičovství a rozhodování o počtu dětí sehrávají mnohem větší roli sociálně ekonomické faktory (zejména bytová a finanční situace), než faktory sociálně kulturní.

Pro provedené sociální šetření byla vybrána populace současných vysokoškolských studentů, tj. mladých lidí ve věku přibližně 20-30 let. Tato kohorta byla vybrána záměrně, a to s ohledem na specifickou tuto sociální skupiny, ale také na menší proměnlivost demografických ukazatelů této skupiny (ve srovnání s jinými vzdělanostními skupinami). Zároveň se jedná o sociální skupinu, jejíž podíl ve společnosti neustále roste, a současně má tato skupina velký význam pro budoucnost naší společnosti.

Použitou technikou pro toto šetření byl dotazník, který obsahoval 11 otázek, z nichž první tři otázky byly obecné (pohlaví, věk a bydliště respondenta). Dotazník je přiložen k bakalářské práci jako příloha č. 1.

Samotný sběr dat proběhl na čtyřech vysokých školách v Brně, Českých Budějovicích, Ostravě a Praze v období únor 2010. Dotazník byl rozdán 70 respondentům. Vybraný vzorek zahrnoval 52 (resp. 74,3%) žen a 18 (resp. 25,7%) mužů. Více jak 90% všech respondentů bylo ve věku 21-23 let, zastoupení 21letých a 23letých bylo téměř stejné (19, resp. 17 respondentů), 22letých respondentů bylo nejvíce – 29, tj. 41,4%. Z vybraného vzorku mělo 35,7% trvalé bydliště v sídle do 10 000 obyvatel, ostatní měli trvané bydliště v sídle s více jak 10 000 obyvateli²¹. Všichni respondenti byli svobodní, více jak polovina z nich (58,6%) žila v trvalém partnerském vztahu, avšak pouze 11,4% z nich žilo zároveň s partnerem v jedné domácnosti. Více jak polovina respondentů žila s rodiči, resp. u příbuzných, více jak čtvrtina respondentů žila na koleji nebo ve společném podnájmu.

Výsledky terénního šetření byly analyzovány dostupnými statistickými a matematickými metodami. Pro každou otázku, resp. u otázky č. 11 také pro každou podotázku byly vytvořeny frekvenční tabulky, které představují rozložení jednotlivých odpovědí jak podle absolutní četnosti, tak v relativním zastoupení. Vybrané otázky byly dále kříženy do kontingenčních tabulek, které umožňují sledovat závislost dvou proměnných. Frekvenční i kontingenční tabulky jsou uvedeny přímo v analytické části práce, tabulky charakterizující strukturu dotazovaného souboru a dále tabulky vyjadřující míru souhlasu s výroky uvedenými v otázce č. 11 jsou přiloženy k bakalářské práci jako příloha č. 2.

5.2 VYHODNOCENÍ HYPOTÉZ

Posledním krokem kvantitativního šetření je interpretace dat, které jsou výsledkem provedeného výzkumu a analýzy. Výsledky budou interpretovány formou analýzy jednotlivých pracovních hypotéz, které byly vytvořeny v přípravné fázi výzkumu.

---

²¹ Hranice 10 000 obyvatel byla zvolena jako ideální pro rozlišení venkovského a městského (sociálního) prostoru. Vzhledem k rozdílným metodám vymezení venkova a města používaných v České republice i v Evropské unii (např. počet obyvatel, hustota obyvatel, resp. jejich vzájemná kombinace) jsem zvolil tuto hranici, která nejlépe odpovídá sociálním rozdílům venkova a města. Ačkoli se může jednat o prostor, který se fyzicky podobá městskému prostoru, ze sociálního pohledu zde převládají prvky venkovské společnosti, které se zobrazují v odlišných normách a hodnotách.

PH1 – mladí lidé preferují manželství jako nejlepší formu soužití, avšak před jeho uzavřením upřednostňují nesezdané soužití s partnerem „na zkoušku“.

K ověření této hypotézy byla v dotazníku použita otázka č. 7, jejíž podstatou je zjištění, zda a jak je společné soužití s partnerem před uzavřením manželství pro respondenty důležité. Při formulování této otázky jsem vycházel z předpokladu, že drtivá většina dotázaných chce někdy v budoucnu manželství uzavřít, což se následně potvrdilo 91,5% respondentů v otázce č. 6.

Z odpovědí vyplynulo, že 48,6% „rozhodně“ chce bydlet se svým partnerem před uzavřením manželství, 47,1% to považuje za důležité. Pouze 4,3% (v absolutních číslech tedy 3 osoby z dotázaných) to nepovažují za důležité.

Z výsledků lze usuzovat, že společné soužití před uzavřením sňatku je pro mladé Čechy a Češky velice důležité. Jedná se bezesporu o zodpovědný přístup k institutu manželství, kterému navíc nahrává poměrně velká společenská tolerance k tomuto druhu nesezdaného soužití. **Předpoklady první hypotézy byly tedy potvrzeny.**

Tabulka č. 7: Četnost odpovědí otázky č. 7 – Před uzavřením sňatku:

	absolutní četnost	relativní četnost
nepovažují za důležité vyzkoušet si žít ve společné domácnosti s budoucí/m manželkou/manželem	3	4,3%
považují za důležité vyzkoušet si žít ve společné domácnosti s budoucí/m manželkou/manželem	33	47,1%
rozhodně chci nejprve žít „na zkoušku“ ve společné domácnosti s budoucí/m manželkou/manželem	34	48,6%
CELKEM	70	100,0%

PH2 – mladí lidé studující VŠ jednoznačně preferují založení rodiny (tj. sňatek a rodičovství) až po dokončení studia, avšak rodičovství většina studentů odkládá až po realizaci dalších plánů (pracovních a osobních).

Na ověření této hypotézy byly v dotazníku zaměřeny otázka č. 6 a 9.

Jak vyplývá z vyhodnocení otázky č. 6 („Jaké jsou Vaše představy o uzavření sňatku?“), více než tři čtvrtiny (75,7%) dotázaných odpovědělo, že chtějí uzavřít sňatek v horizontu delším než 1 rok od ukončení studia. V kontextu délky VŠ studia to tedy znamená (vycházíme-li z předpokladu, že všichni respondenti chtějí dokončit úplné, tj. pěti leté, VŠ studium), že k uzavření sňatku nedojde před dovršením 25 – 26 let. 12,9% dotázaných chce uzavřít sňatek v horizontu jednoho roku od ukončení studia, 1,4 %

(jedna osoba) dokonce ještě v jeho průběhu. Celkem 7,1% dotázaných nechce sňatek uzavřít vůbec.

Otázka č. 9 byla zaměřena na zjišťování představ o věku, kdy se respondenti chtějí stát rodiči („Pokud chcete mít děti, v kolika letech byste chtěl/a mít první dítě?“). Z odpovědí vyplývá, že jako nejideálnější shledává plná čtvrtina respondentů věk 28 let (celkem 25,7% dotázaných). Více než polovina respondentů (57,1%) pak za ideální věk pro narození jejich prvního dítěte považují věk 28 let a více. Zajímavou skutečností je to, že 24,3% respondentů chce mít dítě ve věku do 26 let. Protože však pouze 15,8% chce uzavřít do 26 let sňatek (jedná se o součet těch, kteří na otázku č. 6 odpověděli, že chtějí uzavřít sňatek ještě během studia a nebo do roka od jeho skončení), lze z výsledků usuzovat, že pro část respondentů (8,5%) nehraje při plánování rodičovství formální sňatek žádnou roli. Tento fakt se potvrdil i vyhodnocením otázky č. 10, která byla na tuto skutečnost (tj. význam manželství pro plánování rodičovství) přímo zaměřena – 30% respondentů nepovažuje uzavření manželství před narozením dítěte za důležité.

Jak vyplývá z výše uvedeného, **oba předpoklady druhé hypotézy** (založení rodiny až po dokončení studia a současně až po realizaci dalších plánů) **byly potvrzeny**, přičemž zkoumání představ a plánů respondentů před založením rodiny byla samostatně věnována otázka č. 10 a budou rozebrány dále v textu ve vztahu k hypotéze č. 5.

Tabulka č. 8: Četnost odpovědí otázky č. 9 – Pokud chcete mít děti, v kolika letech byste chtěl/a mít první dítě:

věk narození 1. dítěte	absolutní četnost	relativní četnost	kumulativní %
nechci mít děti	2	2,9%	
24	2	2,9%	2,9%
25	7	10,0%	12,9%
26	8	11,4%	24,3%
27	11	15,7%	40,0%
28	18	25,7%	65,7%
29	6	8,6%	74,3%
30	12	17,1%	91,4%
32	2	2,9%	94,3%
34	1	1,4%	95,7%
35	1	1,4%	97,1%
CELKEM	70	100,0%	

Tabulka č. 9: Četnost odpovědí otázky č. 6 – Jaké jsou Vaše představy o uzavření sňatku:

	absolutní četnost	relativní četnost	kumulativní %
bez odpovědi	1	1,4%	
chci uzavřít sňatek ještě během studia	2	2,9%	2,9%
chci uzavřít sňatek do roka od ukončení studia	9	12,9%	15,8%
chtěl/a bych uzavřít sňatek v horizontu delším než rok od ukončení studia	53	75,7%	91,5%
nechci uzavřít sňatek	5	7,1%	
CELKEM	70	100,0%	

PH3 – při rozhodování o založení rodiny sehrává roli také bydliště partnerů. Studenti pocházející z venkova plánují mít děti v nižším věku a chtějí jich mít více, než studenti z měst.

První část této hypotézy, tj. že studenti, pocházející z venkova plánují děti v nižším věku než jejich kolegové z měst, byla ověřována kombinací otázek č. 3 („Kde je Vaše trvalé bydliště?“) a č. 9 („Pokud chcete mít děti, v kolika letech byste chtěl/a mít první dítě?“). Křížením údajů, získaných v odpovědích na tyto dvě otázky, se ukázalo, že obě skupiny považují za nejvhodnější věk pro založení rodiny zhruba 27 – 28 let, přičemž pokud jde o zastoupení v jednotlivých skupinách, považuje tento věk za nejvhodnější 44,0% respondentů z kohorty s bydlištěm v sídle do 10 000 obyvatel (označené jako venkov), a 40,0% s bydlištěm v sídle nad 10 000 obyvatel (označené jako město). Vzhledem k takřka vyrovnaným hodnotám v obou skupinách se tato část hypotézy nepotvrdila. Výsledky však zároveň korelují s tím, co bylo zjištěno prostřednictvím otázky č. 9, která je na zjišťování preferencí věku při narození dítěte přímo zaměřena (25,7% respondentů považuje za nejvhodnější věk 28 let). Mírný rozdíl (10%) je možno vypočítat ve srovnání obou skupin při plánování prvního dítěte (ve věku do 28 let včetně ho plánuje mít 72,0% z kohorty „venkov“ oproti 62,0% z kohorty „město“).

Předpoklad druhé části hypotézy – tj. více plánovaných dětí u studentů z venkova, byl ověřován kombinací otázek č. 3 a č. 8 (Kolik dětí byste chtěl/a mít?“). Respondenti v obou kohortách shodně považují za optimální (tj. nejčastěji zastoupená odpověď) dvě děti (60,0% z kohorty „venkov“ a 84,4% z kohorty „město“). Zajímavější situace však

nastává u většího počtu dětí, kdy se představy respondentů obou skupin diametrálně liší – 28,0% procent dotázaných ze skupiny „venkov“ uvažuje o třech a více dětech, kdežto ze skupiny „město“ je to pouhých 6,7%. Druhá část hypotézy se tedy potvrdila.

Třetí hypotéza byla potvrzena pouze zčásti, představy studentů z venkova a z města ohledně věku, kdy chtějí mít první dítě se prakticky neliší, rozdíl je možné nalézt v pouze v počtu dětí, kdy tři nebo více dětí chce mít více než čtvrtina studentů z venkova (28%), ale pouze 6,7% studentů z města (o 4 dětech dokonce neuvažuje žádný student ze skupiny „město“).

Tabulka č. 10: Tabulka korelace odpovědí na otázku č. 3 a 9:

	věk narození 1. dítěte							Celkový součet	
	0	24	25-26	27-28	29-30	31-32	34-35		
sídlo do 10 000 obyvatel	1	1	6	11	5	1	0	25	četnost
	4,0%	4,0%	24,0%	44,0%	20,0%	4,0%	0,0%	100,0%	řádková %
	50,0%	50,0%	40,0%	37,9%	27,8%	50,0%	0,0%		sloupcová %
	1,4%	1,4%	8,6%	15,7%	7,1%	1,4%	0,0%	35,7%	celková %
sídlo nad 10 000 obyvatel	1	1	9	18	13	1	2	45	četnost
	2,2%	2,2%	20,0%	40,0%	28,9%	2,2%	4,4%	100,0%	řádková %
	50,0%	50,0%	60,0%	62,1%	72,2%	50,0%	100,0%		sloupcová %
	1,4%	1,4%	12,9%	25,7%	18,6%	1,4%	2,9%	64,3%	celková %
celkový součet	2	2	15	29	18	2	2	70	
	2,9%	2,9%	21,4%	41,4%	25,7%	2,9%	2,9%	100,0%	

Tabulka č. 11: Tabulka korelace odpovědí na otázku č. 3 a 8:

	Plánovaný počet dětí					Celkový součet	
	0	1	2	3	4		
sídlo do 10 000 obyvatel	1	2	15	6	1	25	četnost
	4,0%	8,0%	60,0%	24,0%	4,0%	100,0%	řádková %
	50,0%	40,0%	28,3%	66,7%	100,0%		sloupcová %
	1,4%	2,9%	21,4%	8,6%	1,4%		celková %
sídlo nad 10 000 obyvatel	1	3	38	3	0	45	četnost
	2,2%	6,7%	84,4%	6,7%	0,0%	100,0%	řádková %
	50,0%	60,0%	71,7%	33,3%	0,0%		sloupcová %
	1,4%	4,3%	54,3%	4,3%	0,0%		celková %
celkový součet	2	5	53	9	1	70	
	2,9%	7,1%	75,7%	12,9%	1,4%	100,0%	

Tabulka č. 12: Četnost odpovědí otázky č. 8 – Kolik dětí byste chtěl/a mít:

plánovaný počet dětí	absolutní četnost	relativní četnost	kumulativní %
0	2	2,9%	
1	5	7,1%	10%
2	53	75,7%	85,7%
3	9	12,9%	98,6%
4	1	1,4%	100%
CELKEM	70	100,0%	

PH4 – mladé ženy jednoznačně preferují rodit až po uzavření sňatku (tj. v manželství), muži při plánování rodičovství takový důraz na formou soužití nekladou.

Tato hypotéza byla sledována prostřednictvím otázky č. 10, jejíž obsah je přímo zaměřen na předpoklad této hypotézy.

Z analýzy odpovědí vyplývá, že pouze 15,7% respondentů si rozhodně přeje narození dítěte až po uzavření manželství, tj. založení úplné rodiny. Více jak polovina respondentů (52,9%) považuje za vhodné, aby byli v době narození dítěte s partnerem sezdáni, avšak není to pro ně rozhodující. 30,0% respondentů nepovažuje uzavření manželství před narozením dítěte za důležité – tzn. formální uzavření sňatku jejich plány ohledně narození dítěte vůbec neovlivňuje.

Vzhledem k předpokladu hypotézy byla dále sledována korelace odpovědí na otázku č. 10 s odpověďmi na otázku č. 1 („Jaké je Vaše pohlaví?“). Z výsledků vyplývá, že rozdíl mezi oběma skupinami (muži a ženy) je téměř nezatelný. Odpověď „rozhodně chci, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství“ dokonce muži volili o 1,3% častěji než ženy (16,7% muži oproti 15,4% ženy). Odpověď „nepovažuji uzavření manželství před narozením dítěte za důležité“ volili muži o 5,0% častěji než ženy (33,3% muži oproti 28,8% ženy).

Tato hypotéza nebyla potvrzena. Představy mužů a žen o významu manželství pro narození dítěte jsou téměř shodné a současně se nepotvrdilo, že by ženy preferovaly uzavření manželství před porodem.

Tabulka č. 13: Četnost odpovědí otázky č. 10 – Pokud chcete mít děti:

	absolutní četnost	relativní četnost
bez odpovědi, nechci dítě	1	1,4%
rozhodně chci, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství	11	15,7%
považuji za vhodné, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství, ale není to pro mne rozhodující při plánování rodičovství	37	52,9%
nepovažuji uzavření manželství před narozením dítěte za důležité	21	30,0%
CELKEM	70	100,0%

Tabulka č. 14: Tabulka korelace odpovědí na otázku č. 1 a 10:

	Otázka č. 10					
	0	1	2	3	celkový součet	
muž	1	3	8	6	18	
	5,6%	16,7%	44,4%	33,3%	100,0%	řádková %
	100,0%	27,3%	21,6%	28,6%		sloupcová %
	1,4%	4,3%	11,4%	8,6%	25,7%	celková %
žena		8	29	15	52	
		15,4%	55,8%	28,8%	100,0%	řádková %
		72,7%	78,4%	71,4%		sloupcová %
		11,4%	41,4%	21,4%	74,3%	celková %
celkový součet	1	11	37	21	70	
	1,4%	15,7%	52,9%	30,0%	100,0%	

Legenda k odpovědím na otázku č. 10 – Pokud chcete děti:

0 – bez odpovědi, nechci mít děti

1 – rozhodně chci, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství

2 – považuji za vhodné, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství, ale není to pro mne rozhodující při plánování rodičovství

3 – nepovažuji uzavření manželství před narozením dítěte za důležité

PH5 – při plánování rodičovství a rozhodování o počtu dětí sehrávají mnohem větší roli sociálně ekonomické faktory (zejména bytová a finanční situace) než faktory sociálně kulturní.

Tato hypotéza byla sledována prostřednictvím otázky č. 11. Otázka obsahovala jedenáct výroků, ke kterým se respondenti vyjadřovali na škále 1-5, odpovídající míře jejich souhlasu s daným výrokem. Četnosti zastoupení odpovědí u všech výroků jsou přiloženy v příloze č. 2.

U sedmi výroků „Chci dopřát svým dětem vše, co je možné“, „Chci se věnovat svým koníčkům“, „Před založením rodiny chci mít vyřešené bydlení“, „Chci cestovat a poznávat svět“, „Chci budovat kariéru/vybudovat si pozici v zaměstnání“, „Před založením rodiny chci našetřit dostatek financí“ a „Rodina je pro mě důležitější než kariéra“ vyjádřila naprostá většina respondentů souhlasný či neutrální postoj (nesouhlasný postoj zastoupen max. 2,9%).

Nejvíce respondenti souhlasí s výrokem ohledně vyřešeného bydlení (zcela souhlasí 82,9%, neutrální postoj pouze 2,9%), což se jeví ve vztahu k výroku o našetření dostatek financí před založením rodiny a plánovaném věku narození prvního dítěte jako obtížně realizovatelné, ne-li nemožné. Další výrok, se kterým respondenti nejčastěji souhlasí, je výrok „chci dopřát svým dětem vše, co je možné“ (90% zcela nebo spíše souhlasí). Častý souhlas vyjádřili respondenti také s výrokem „chci se věnovat svým koníčkům“ (84,3% zcela nebo spíše souhlasí) a s výrokem „chci budovat kariéru“ (78,6% zcela nebo spíše souhlasí). S ostatními z výše uvedených výroků vyjádřily plný nebo částečný souhlas přibližně 2/3 (67,1% - 71,5%) respondentů.

Výrok „výše sociálních dávek je pro mě důležitá“ zaznamenal téměř vyrovnaný poměr souhlasných a nesouhlasných odpovědí s mírnou převahou nesouhlasných (o cca 5%). Neutrální postoj zaujalo více jak 40% respondentů.

Pouze čtvrtina respondentů (25,6%) zcela nebo spíše souhlasí s výrokem „jesle bych rád/a využila“, naopak 42,9% respondentů s tímto výrokem nesouhlasí (z toho pětina respondentů zcela nesouhlasí).

Na výrok „jsem ochoten/a se po narození dítěte vzdát svých koníčků“ reagovali respondenti 2x častěji souhlasně než nesouhlasně (37,2% souhlasně a 18,6 % nesouhlasně), necelá polovina respondentů zaujala neutrální postoj.

Poslední výrok byl zaměřen na péči státu o mladé rodiny s dětmi. Pouze necelých 6% respondentů odpovědělo, že ji shledávají dostačující. V kontextu s výrokem o využití jeslí a výrokem o důležitosti výše sociálních dávek v rodičovství však není patrné, jakou konkrétní podobu by tato péče měla mít. V širší rovině lze tedy konstatovat, že současní vysokoškoláci určitou formu státní péče o rodiny s dětmi očekávají, na její konkrétní podobu však nebylo toto šetření zaměřeno.

Respondenti vyjádřili převážný souhlas se všemi výroky ekonomické povahy kromě výroku o výše sociálních dávek. Před založením rodiny tedy respondenti chtějí našetřit dostatek finančních prostředků (a zároveň budovat kariéru a pozici v zaměstnání) a vyřešit bytovou situaci a při rodičovství se příliš nespoléhat na

rodičovské dávky. Zároveň však očekávají ze strany státu jistou formu péče. Současně však respondenti chtějí i nadále cestovat a věnovat se svým koníčkům, ačkoli po narození dítěte jsou ochotni ze svých koníčků slevit či se jich vzdát a rodina je pro ně zároveň důležitější než kariéra. **Z uvedené analýzy tedy vyplývá, že vliv obou faktorů je téměř shodný. V kontextu předchozích otázek, kdy se potvrdil vliv bydliště (coby sociálně kulturního faktoru) na četnost rodin se třemi a více dětmi, se stanovená hypotéza nepotvrdila.**

5 ZÁVĚRY

Cílem práce byla analýza vlivu aktuálních demografických procesů na rodinu v ČR. V teoretické části práce byly představeny základní pojmy a ukazatele a charakterizován jejich vývoj a dále byly popsány a analyzovány faktory, determinující proměny demografického chování obyvatelstva po roce 1989. V další části potom byla představena rodina jako základní sociální jednotka, byly charakterizovány její funkce a základní změny, které nastaly ve struktuře a postavení rodiny v české společnosti.

Empirická část práce byla zaměřena především na zjišťování skutečností, které byly v rovině teoretické nastíněny v první části práce – tzn. zda v ČR skutečně dochází ke krizi rodiny, kdy manželství už pro dnešní mladé lidi znamená jen jednu z několika možných alternativ soužití v partnerském vztahu a porod a výchova dětí jsou pro svou ekonomickou, časovou a psychickou náročnost odsouvány do pozdějšího věku.

Prostřednictvím dotazníkového šetření byly zkoumány představy mladých lidí ve věku okolo 22 - 23 let, studujících VŠ, o jejich vlastní budoucí rodině. Konkrétně tedy zda vůbec, a pokud ano, tak kdy, chtějí uzavřít sňatek, založit rodinu, jaké jsou jejich představy o počtu dětí, a také jaké jsou jejich priority při plánování rodičovství (tzn. zda jsou ochotni podřídit rodičovství např. své zájmy, kariéru, apod.). Obecná hypotéza empirické části byla potvrzena, pokud jde o pracovní hypotézy, pak z pěti hypotéz, vložených do šetření, byly dvě jednoznačně potvrzeny, jedna byla potvrzena zčásti, a dvě hypotézy se nepotvrdily.

Jak vyplývá z odpovědí respondentů, s manželstvím to u nás není tak špatné, jak se obecně soudí. Většina (91,5%) těch, které jsem dotazníkem oslovil, v budoucnu sňatek chce uzavřít. Preferují předtím s partnerem nějaký (blíže neurčený) čas společně žít tzv. „na psí knížku“, tzn. bydlet spolu a společně se dělit o náklady. Tento trend nesezdaného soužití osobně vnímám jako jeden z pozitivních přínosů „porevolučních“ změn ve společnosti; chápu to jako projev odpovědného přístupu k manželství. Samozřejmě nesezdané soužití v délce 20 let už nemá s odpovědným přístupem před vstupem do manželství nic společného, protože je zřejmé, že takový pár s velkou pravděpodobností sňatek nikdy neuzavře, ale vycházím-li z výsledků šetření (tzn. že dotázaní skutečně chtějí manželství uzavřít), pak je společné bydlení v rádech měsíců či i několika málo let dobrou možností poznat, zda je partner pro nás ten pravý/á.

Ze svého osobního hlediska vidím rozdíl nejen mezi generací našich rodičů a generací respondentů tohoto šetření, ale také mezi generací mou (tj. dnešních

„třicátníků“) a generací respondentů (tj. mladých lidí okolo 22 let). Zatímco naši otcové a matky uzavírali sňatek běžně kolem 20. roku věku a vzápětí se stávali také rodiči, generace respondentů je „připravena“ na nastalé sociální a ekonomické změny a plánuje uzavřít sňatek a mít děti až po realizaci vlastních záměrů, které zahrnují jak např. cestování, koníčky, tak budování kariéry a zajištění ekonomické soběstačnosti. Tito lidé všechny uvedené skutečnosti ve svých plánech zohledňují, ale zároveň chtějí mít první dítě průměrně ve 28 letech. Otázkou, na kterou šetření nepřineslo odpověď, zůstává, jak je možné ukončit ve 25 letech vysokoškolské studium a do 28 let cestovat, vybudovat si kariéru a vlastní bydlení a ještě našetřit dostatek finančních prostředků. Jako možné vysvětlení se jeví, že respondenti si skutečně přejí dítě ve věku, který uvedli, avšak u ostatních odpovědí (především u otázky č. 11) odpovídali částečně pod vlivem sociálních norem a společenského očekávání, tzn. toho, co je společností prezentováno jako správné.

Generace současných třicátníků se nachází na půli cesty mezi oběma skupinami. Tito lidé (včetně mě) byli vychovávaní v duchu založení rodiny ihned po ukončení studia, avšak nastalé změny ve společnosti rozvolnily jejich zájmy jinými směry. Jsou tedy nyní v obdobné situaci, jako budou za cca 10 let respondenti tohoto šetření (často svobodní a bezdětní, nebo alespoň jedno z toho), kteří však na rozdíl od nich s tímto faktem a vývojem kalkulují při svých životních plánech od počátku.

Dle výsledků tohoto šetření můžeme předpokládat, že nejmarkantnějším znakem proměny rodiny (mimo měnícího se věku rodičů a počtu dětí) bude změna v chápání institutu rodičovství a manželství. Dnešní mladí lidé chápou manželství a narození dítěte jako dvě na sobě nezávislé události, které mohou nastat v jakémkoli pořadí. To nemusí být nutně negativní jev, ale pravděpodobným dopadem tedy bude zvyšující se počet dětí, které se budou rodit mimo manželství.

Jsem si vědom, že výsledky tohoto šetření nelze s ohledem na jeho rozsah a na zvolenou populaci vysokoškoláků generalizovat na celou kohortu současných mladých lidí. Přesto věřím, že tato práce může být užitečnou sondou do představ a plánů těchto lidí o jejich vlastní rodině, a může představovat inspiraci, popřípadě podklad pro další studenty, kteří by se chtěli touto problematikou podrobněji zabývat.

ANOTACE

Tato bakalářská práce se zabývá změnami demografického chování obyvatelstva České republiky, ke kterým došlo v důsledku společenských změn po roce 1989. Tyto změny se projevují především ve snížení porodnosti, zvýšení věku prvorodiček a pozvolným proměňováním věkové struktury české populace. Proměny hodnot a norem ve společnosti mají vliv mj. i na způsob, jakým dnešní mladí lidé chápou tradiční instituty, jakými jsou manželství a rodina, což se projevuje především ve zvyšování věku snoubenců, celkovém snížení počtu uzavřených sňatků a rozvoji tzv. alternativních forem partnerského soužití. Cílem této práce je sledovat u vybrané skupiny obyvatel (současných vysokoškolských studentů) představy o jejich vlastní budoucí rodině, které se týkají počtu dětí, uzavření sňatku apod.

Klíčová slova:

Demografické ukazatele, obyvatelstvo, rodina, rodinná politika, sociálně-kulturní vlivy, sociálně-ekonomické vlivy.

ANNOTATION

This Bachelor Thesis deals with changes in demographic behaviour of the population of the Czech Republic, which occurred as a result of the changes in the society after the year 1989. These changes express itself above all as decrease in the birth-rate, rise in the age of first time mothers and as a gradual change in the age structure of Czech population. The shift in values and standards in the society affects also the way today's young people see traditional institutions, such as marriage and family; this is shown mainly by the increase in the age of the engaged couples, in the overall decrease in the number of marriages and in the development of so called alternative forms of cohabitation. The aim of this thesis is to study ideas of a chosen population group (current university students) about their own future family, including number of children, marriage, etc.

Keywords:

Demography indicators, population, family, family policy, socio-cultural influences, socio-economic influences.

SEZNAM LITERATURY

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 2000. 596 s.

HLAVÍNOVÁ, Ivana. *Demografický vývoj, rodina a sociální politika v České republice. Diplomová práce*. PEF ČZU v Praze, 2005. 76 s.

HUDEČKOVÁ, Helena, LOŠŤÁK, Michal, ŠEVČÍKOVÁ, Adéla. *Regionalistka, regionální rozvoj a rozvoj venkova*. Praha: PEF ČZU v Praze, 2006. 189 s.

KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001. 52 s.

KALIBOVÁ, Květa; PAVLÍK, Zdeněk; VODÁKOVÁ, Alena. *Demografie (nejen) pro demografy*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. 128 s.

KOSCHIN, Felix. *Demografie poprvé*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2005. 122 s.

LANGHAMROVÁ, Jitka. *Demografie: učební text*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2007. 42 s.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 312 s.

RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 266 s.

ROUBÍČEK, Vladimír. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemi, 1997. 349 s.

SULLEROTOVÁ, Evelyne. *Krize rodiny*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1998. 61 s.

WINKLER, Jiří, PETRUSEK, Miloslav. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1997. 598 s.

Ostatní zdroje:

Český statistický úřad (www.czso.cz).

Česká správa sociálního zabezpečení (www.cssz.cz).

Ministerstvo práce a sociálních věcí (www.mpsv.cz).

Národní zpráva o rodině. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2004.

Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 14/2005 Sb., o předškolním vzdělávání.

Vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 11/1988 Sb., o povinném hlášení ukončení těhotenství, úmrtí dítěte a úmrtí matky.

Vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 410/2005 Sb., o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých.

Zákon č. 68/1957 Sb., o umělém přerušení těhotenství.

Zákon č. 306/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání.

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Tabulka č. 1: Věková struktura obyvatel ČR

Tabulka č. 2: Vývoj hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v ČR v letech 1965 – 2008

Tabulka č. 3: Vývoj hrubé míry úmrtnosti v ČR v letech 1960 – 2008

Tabulka č. 4: Vývoj střední délky života (naděje dožití) při narození

Tabulka č. 5: Vývoj měny obyvatelstva ČR v letech 1990 - 2008, relativní údaje

Tabulka č. 6: Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR

Tabulka č. 7: Četnost odpovědí otázky č. 7 – Před uzavřením sňatku

Tabulka č. 8: Četnost odpovědí otázky č. 9 – Pokud chcete mít děti, v kolika letech byste chtěl/a mít první dítě

Tabulka č. 9: Četnost odpovědí otázky č. 6 – Jaké jsou Vaše představy o uzavření sňatku

Tabulka č. 10: Tabulka korelace odpovědí na otázku č. 3 a 9

Tabulka č. 11: Tabulka korelace odpovědí na otázku č. 3 a 8

Tabulka č. 12: Četnost odpovědí otázky č. 8 – Kolik dětí byste chtěl/a mít

Tabulka č. 13: Četnost odpovědí otázky č. 10 – Pokud chcete mít děti

Tabulka č. 14: Tabulka korelace odpovědí na otázku č. 1 a 10

Graf č. 1: Strom života ČR v roce 2008

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Dotazník

Příloha č. 2 – Frekvenční tabulky k otázkám č. 1, 2, 3, 4, 5 a 11

Příloha č. 1 – Dotazník

Vážení studenti,

Chtěl bych Vás požádat o vyplnění tohoto dotazníku, který je určen jako podklad pro zpracování empirické části mé bakalářské práce na téma „Vliv aktuálních demografických problémů v ČR na rodinu“. Vyplnění tohoto krátkého dotazníku Vám zabere max. 10 minut Vašeho času. Pokud není v dotazníku uvedeno jinak, označte Vámi zvolenou odpověď křížkem do rámečku. Dotazník je anonymní, získaná data použiji pouze pro účely výše uvedené práce.

Děkuji Vám za Váš čas a spolupráci.

Martin Schmied

1. Jaké je Vaše pohlaví

muž
žena

2. Jaký je Váš dosažený věk .....

3. Kde je Vaše trvalé bydliště

Sídlo do 10 000 obyvatel
Sídlo nad 10 000 obyvatel

4. Jaký je Váš rodinný stav

Svobodná/ý bez trvalého partnerského vztahu
Svobodná/ý v trvalém partnerském vztahu

Vdaná/ženatý ⇒ věk při uzavření sňatku.....

Jiný (uveďte) .....

5. Kde v současné době žijete

S partnerem v jedné domácnosti
U rodičů/příbuzných
Na koleji/ve společném podnájmu

Jinde (uveďte) .....

6. Jaké jsou Vaše představy o uzavření sňatku

Chci uzavřít sňatek ještě během studia
Chci uzavřít sňatek do roka od ukončení studia
Chtěl/a bych uzavřít sňatek v horizontu delším než rok od ukončení studia
Nechci uzavřít sňatek

7. Před uzavřením sňatku

Nepovažuji za důležité vyzkoušet si žít ve společné domácnosti s budoucí/m manželkou/manželem

Považuji za důležité vyzkoušet si žít ve společné domácnosti s budoucí/m manželkou/manželem

Rozhodně chci nejprve žít „na zkoušku“ ve společné domácnosti s budoucí/m manželkou/manželem

8. Kolik dětí byste chtěl/a mít (uved'te) .....

9. Pokud chcete mít děti, v kolika letech byste chtěl/a mít první dítě (uved'te) .....

10. Pokud chcete mít děti,

rozhodně chci, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství

považuji za vhodné, aby se dítě narodilo až po uzavření manželství, ale není to pro mne rozhodující při plánování rodičovství

nepovažuji uzavření manželství před narozením dítěte za důležité

11. přečtete si prosím následující výroky a posuďte u každého z nich, na kolik se s ním ztotožňujete (souhlas – nesouhlas) (*zakroužkujte svou volbu*)

	souhlasím					nesouhlasím				
Chci dopřát svým dětem vše, co je možné	1	2	3	4	5					
Chci se věnovat svým koníčkům	1	2	3	4	5					
Před založením rodiny chci mít vyřešené bydlení.....	1	2	3	4	5					
Chci cestovat a poznávat svět.....	1	2	3	4	5					
Chci budovat kariéru/vybudovat si pozici v zaměstnání.	1	2	3	4	5					
Výše sociálních dávek v rodičovství je pro mě důležitá.....	1	2	3	4	5					
Před založením rodiny chci našetřit dostatek financí.....	1	2	3	4	5					
Rodina je pro mě důležitější než kariéra	1	2	3	4	5					
Jesle bych rád/a vyžil/a	1	2	3	4	5					
Jsem ochoten/a se po narození dítěte vzdát svých koníčků.....	1	2	3	4	5					
Péče státu o mladé rodiny s dětmi je dostačující	1	2	3	4	5					

Příloha č. 2 - Frekvenční tabulky k otázkám č. 1, 2, 3, 4, 5 a 11

Otázka č. 1: Jaké je Vaše pohlaví?

	POHL	%
1	18	25,7%
2	52	74,3%
CELKEM	70	100,0%

Legenda:

1 – muž

2 – žena

Otázka č. 2: Jaký je Váš dosažený věk?

	VEK	%
21	19	27,1%
22	29	41,4%
23	17	24,3%
24	4	5,7%
26	1	1,4%
CELKEM	70	100,0%

Otázka č. 3: Kde je Vaše trvalé bydliště?

	BYDL	%
1	25	35,7%
2	45	64,3%
CELKEM	70	100,0%

Legenda:

1 – trvalé bydliště je sídlo do 10 000 obyvatel

2 – trvalé bydliště je sídlo nad 10 000 obyvatel

Otázka č. 4: Jaký je Váš rodinný stav?

	RSTAV	%
1	29	41,4%
2	41	58,6%
3	0	0 %
4	0	0 %
CELKEM	70	100,0%

Legenda:

1 – svobodný/á bez trvalého partnerského vztahu

2 – svobodný/á v trvalém partnerském vztahu

3 – vdaná/ženatý

4 – jiný

Otázka č. 5: Kde v současné době žijete?

	ZIJI	%
1	8	11,4%
2	40	57,1%
3	20	28,6%
4	2	2,9%
CELKEM	70	100,0%

Legenda:

1 - s partnerem v jedné domácnosti

2 - u rodičů/příbuzných

3 - na koleji/ve společném podnájmu

4 - jinde (uved'te)

Otázka č. 11 – výrok I. až XI.

Výrok „Chci dopřát svým dětem vše, co je možné“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	47	67,1%
2	16	22,9%
3	7	10,0%
4	0	0,0%
5	0	0,0%
CELKEM	70	100,0%

Legenda:

- 1 – souhlasím zcela
- 2 – souhlasím spíše
- 3 – ani souhlasím, ani nesouhlasím
- 4 – nesouhlasím spíše
- 5 – nesouhlasím zcela

Výrok „Chci se věnovat svým koníčkům“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	30	42,9%
2	29	41,4%
3	11	15,7%
4	0	0,0%
5	0	0,0%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Před založením rodiny chci mít vyřešené bydlení“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	58	82,9%
2	10	14,3%
3	2	2,9%
4	0	0,0%
5	0	0,0%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Chci cestovat a poznávat svět“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	28	40,0%
2	21	30,0%
3	19	27,1%
4	1	1,4%
5	1	1,4%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Chci budovat kariéru/vybudovat si pozici v zaměstnání“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	25	35,7%
2	30	42,9%
3	14	20,0%
4	1	1,4%
5	0	0,0%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Výše sociálních dávek v rodičovství je pro mě důležitá“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	5	7,1%
2	14	20,0%
3	29	41,4%
4	13	18,6%
5	9	12,9%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Před založením rodiny chci našetřit dostatek financí“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	34	48,6%
2	16	22,9%
3	18	25,7%
4	2	2,9%
5	0	0,0%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Rodina je pro mě důležitější než kariéra“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	25	35,7%
2	22	31,4%
3	21	30,0%
4	0	0,0%
5	2	2,9%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Jesle bych rád/a vyžil/a“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	5	7,1%
2	13	18,6%
3	22	31,4%
4	16	22,9%
5	14	20,0%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Jsem ochoten/a se po narození dítěte vzdát svých koníčků“

	absolutní četnost	relativní četnost
1	6	8,6%
2	20	28,6%
3	31	44,3%
4	9	12,9%
5	4	5,7%
CELKEM	70	100,0%

Výrok „Péče státu o mladé rodiny s dětmi je dostačující“

	Absolutní četnost	relativní četnost
1	1	1,4%
2	3	4,3%
3	24	34,3%
4	24	34,3%
5	18	25,7%
CELKEM	70	100,0%